

Kutatástörténeti áttekintés

MORIN 1926

Az első tájékoztatás a zágrábi könyvekről (MR 165, 89, 126), a 60. oldalig szól a H-ról. Az MR a könyvtár káptalani eredetű (metropolitán) könyveinek jelzete. Fontosak, a végén kiadásra ajánlja pl. a HBS-ben. A cikk tartalmi leírás, végig kommentárral. Kodikológia: 120 fólió, 0,300x0,230, egy kolumna, öreg karoling minuszkula, eredeti kötés (?). Műfaj: pontifical, ordinaire, rituel. A Hartvik-Győr elképzelés híve, ő pedzegeti a normann és a keleti kapcsolatokat is.

Zsinat: a hitvallásokat emeli ki, idézi ezt: Aquileiense catechumenorum scrutinium, in: De Rubeis: De sacris Foroiuliensium ritibus dissertationes duae. Velence 1754. 245. [Schneider után ez nem kell.]

Ádvent: ő is félreérti a 92/50 problémát.

Karácsony: kiemeli, hogy az éjféli mise *Ite missa est*-je után van a Máté-genealógia és a *Te Deum*, nem a matutinum utolsó olvasmánya után. Szerinte ez francia szokás (Martène alapján írja), de egy kéziratos kommentátor szerint Bambergben is ez van (Farrenkopf), míg Chartres-ban pl. a 9. resp. után, a mise előtt. [Dobszay is kitért erre a bírálatában, ellenőrizendő.]

Vízszentelés: az egyik legsajátosabb rész, nagyrészt a bizánci formula fordítása. Sajnos nem jutott hozzá a BNF 820 szövegéhez, amelyet Puniet közölt. [Franz alapján ez más fordítás, nincs köztük kapcsolat]. Keletről kerülhetett egy salzburgi eredetű PRG függelékeként Normandiába (Séez). [Kay is így tudja] Hosszú jegyzet a normannokról [vigyázat, a két fordítás nem azonos, sokkal természetesebb lenne a dél-itáliai eredet, ha már]. Keresztesek, zarándokok, a Duna völgye mint fontos közlekedési útvonal a nyugat és a kelet között. [Ez a normann-ötlet egyik gyökere, de teljesen megalapozatlan, mert a két fordításnak semmi köze egymáshoz, ld. Puniet cikkét. Ez a formula Sóphtonios előtti eredetéről beszél, patrisztikus részletek vannak ugyanis benne Konstantinápolyi Proclustól (+447); közli a szöveget, és idézi a Marquess of Bute féle szövegkiadást más hasznos tételekkel együtt. Conybeare kiadása alapján 415sqq. két, X-XI. századi grotta-ferrata-i szöveggel rokonítja [ott eipomen pantes az eleje!]. Egyébként rövidebb és gyengébb szöveg a H-énál. A cikk végén a 820. kódex eredetéről elmélkedik, de ez nem itt nem fontos.] Ld. még ide: Denysenko 2008.

Csillagjáték: nem érti a tractus kifejezést (Du Cange), roueni úzusra hivatkozik: PL 147 43B, és itt hozza elő Bayeux-i Jánost, aki 1060-tól Avranches püspöke, 1069-1079-ig Rouen érseke.

Gyertyaszentelő: a stációt Mária-templomnak véli, ami a rubrikákból nem igazolható, csak a tematikából, de az a belépésnél máskor is máriás. A Laetetur omne Dreves szerint Duna-völgyi forrásokból van meg: Emmeramm, Kremsmünster és egy ismeretlen forrás (római?). Damiáni Péter műve?

Nagyböjt: egész nagyböjtben van Flectamus a kollektához [nem csak a kántorböjtben?]. Hétfőn, szerdán, pénteken processzió, vö. St. Martial (Limoges) in AER.

Nagycsüörtök: nem tudja azonosítani a Magnum divinae beszédet. A Credo in Deum hitvalláshoz: Hahn. Általános abszolúció, imák ajánlása. A kódex jellegzetességének tartja a halmozó eljárást. A benedictio piscium máshol ismeretlen.

Nagypéntek: szentsír őrzése, bajor, horvát stb. szokás.

Nagyszombat: az Exsultetben nincs felix culpa. Fölfigyel a Chartvirgo névre (jegyzet szerint Chartiurgo is lehetne). A különírára idéz más példákat is, nem érthette a szöveget [ezért kerülhetett be az illo-k mellé]. Német-magyar kölcsönhatás lenne a Hartwig-Chartvirg-Chartvitiu-Hartvicus, ez utóbi pedig a nagyobb legenda Kálmán-kori szerzője. Eddig Hartwig regensburgi püspöknek hitték (1105-1126), de magyarnak kellett lennie [a legenda szerint is]. Pauler 1883 szerint az Arduin is ennek változata, példát Merseburgi Thietmartól és a szász annalistától hoz [Paulert elolvasni]. Arduin nevű győri püspök volt, Kálmán király követeként szolgált Szicíliában, vö. Potthast. Más adatokra számít, hogy ezt megerősítsék.

Keresztelés: A Primo omnium renuntiatio a Duna-vidék jellemző keresztelési szertartása, vö. Rituel de St. Florian [?]. Nicetas de Remesiana (Szerbia) missziós püspök volt, Noli Paulinus barátja, Burn adta ki. (53. 11-13.) [Egilbert 2-ben ugyanez a rubrika van!!!]

Bérmálás = MR 89, amely biztosan magyar eredetű.

Fehér ruhák megmosása: vö. Franz II. 293. szerint nem létezhetett, csak kivételesen, de formulát nem idéz. [Franz megnézendő]

Húsvéti körmenet [nyomtatott pálos misszálé 129]: a két titulussal foglalkozik, jelzi, hogy Győrben ma is így van. Istvánt a székesegyház kápolnájával azonosítja, ahol herma is van. Idézi: Moroni

Ételszentelés: nemcsak bárány, hanem sok egyéb is, amitől addig tartózkodni kellett. A kánonban van a *Per quem haec omnia* előtt, mint Rómában. Itt van az aug. 6-i szőlőáldás is, Solesmes-ben ma is.

Nagyvecsernye: Monte Cassinót idézi, AER alapján. Pénteken vezetékeken kieresztik a keresztvizet, amelyet nagyszombaton lepecsételtek [ez nehezen olvasható, Morin szerint egészítettem ki]

Kereszt fölhalálása: keresztódolat a mise offertórium helyén keresztódolat. Oderisius apát idején az AER IV. 5. 6. (monachorum) szerint ugyanez volt. [Dél-Itália gyanús, ezeket meg kell nézni pontosan.]

Pünkösöd: litániatöredék István, Kelemen, György nevével.

Rituále: bűnbánat [beteglátogatás?], buzdítás a gyóntatókhoz (Clunyi Odilo szellemében), abszolúciók. Az utolsó kenet sokkal bővebb, mint jelenleg.

Ezután a másik két kódexről ír, ezeket majd a francia ötletek miatt kell megnézni.

KNIEWALD 1941

---

1. Jelentősége

A harmadik legrégebb (Szelepcsényi, Hahóti), de a korábbiaknál fontosabb forrása a magyar liturgiátörténetnek. [Az EB eszerint későbbi? Hozzáolvasandó a másik kettő szakirodalma, Radó cikke szerint: a Sz. azért magyar, mert a magyar szanktorále jellegzetességei már megvannak benne, de a magyar szentek még nem. A szentek tisztelete alapján tartja frank bencésnek, de már Magyarországra, mert a SzM-tal megegyezik. A temporále húsvétal kezdődik, ami szerinte ógallikán, a perikóparend Beissel szerint X. századi, de konkrétan ezekkel: Süstern s. IX., utrechti Ansfried s. IX-X., trieri Egbert s. X. Ezt Chavasse alapján kellene még ellenőrizni. Általában is kellene egy szanktorále-áttekintés (Andi?), egy perikópa-áttekintés (Balázs?) és egy oráció-áttekintés a szakramentáriumok alapján. zendrei 1981 20-21. szerint az Oláh-kódex nem biztosan magyar, notációja tipikus lüttich-aacheni a XI. sz végéről, a Szelepcsényi uo. 63. szerint XII. sz. közepi. A SzM későbbi, mint a H, vö. mos patriae 56., Sz. szerint inkább XII. sz. eleje] K. készítette a filmmásoltot a Nemzeti Múzeumnak.

2. Katalogizálása, műfaja, tartalma

Főpapi agenda, pergamen, XI. sz. vége. XIV. századi leltárban *Missale antiquissimum*, de nem misekönyv. Már a XIV. századi leltárban a jelenlegi állapotában volt. A régi katalógust közölte Tkalcic XI. 133. [Nem értem a horvát címét, Attilát megkérdezni.]

[Zavaros a besorolása, szerinte ordo vagy főpapi agenda, de a képmelléleteket “győri pontifikále” felirattal közli, erről majd Török és Szendrei, illetve Földváry] Közli a tartalmát, ehhez megjegyzések: 1. Zsinat = De Rubeis, túlhaladott, ld. Schneider. 2. Vízszentelés: BNF 820 és RS, RZ [ellenőrizendő, Franz + Bennó, Sacerdotale Romanum, 1890-től]. 3. Liturgikus játékok: PL 147 alapján idézi ezeknél Joannes de Bayeaux avranches-i püspököt és roueni érseket, Liber de ecclesiasticis officiis (1079), a szentsírral kapcsolatban Belethet is (98). E játékok közléséhez: Francev, Kniewald MKSz 1940/1, Liturgika. [Nausica Morandi]

3. Eredete és használata

Győr: Hartvik, Mária [a PRG-ben a párhuzamos helyen S Maria Maggiore] és István templomai, stációs templom a falakhoz közel. Vsz. 1094-ben, az alapításkor, Duh püspök révén átkerült. Morin elképzelése: Arduin vagy Hartvik győri püspöksége, 1100 körül. De eredetileg is zágrábi (1094 k.) Fancev és Sakac 145-146. szerint, ez téves, Sakac amatőr, Fancev jó, de nem liturgista, helyrajzi adatokból indul ki, de nem figyel föl a névre. Chartvirgus: utólag akarták törölni, de nem sikerült. Chartvirgus=Hartwick=Arduinus [?] Mária és István lehet Zágrábban, de apácák (monasticarum) nem voltak. Győrben sem bizonyított, de lehetséges. Varju támadja: a legenda szerzője ismeretlen, a Hartvik-Arduin azonosításra kár a szót vesztegetni, 1001-1018-ban György volt a győri püspök, Hartvik lehetne Magdeburg, Messenau, Ortenburg. [Bartoniék szerint? - Scriptoros] Gombos III. 2581. szerint Kálmán korabeli szerző (1095-1116), mert ez benne van a legendában. Magyarországon élt, mert közvetlen értesülésekre hivatkozik. [Pauler is elolvasandó, 1883.] Az István-legenda már az MR 67-ben olvasmány.

Kniewald: győri liturgikus emlék nincs a Rituale Iauriense előttről. Helyrajzilag: húsvéti processzió kimegy Istvánhoz, szuffrágium, majd Máriához, könyörgés [nem biztos, hogy ez a főtemplom, azt miért is neveznék meg? Pontosan így van az Ostr szerint is, érdemes összevetni őket, ott is a Mária-oltárnál, kontroll az egri], utána mise. István áldozócsüörtöknél is van, de Mária csak itt, egyszer! Győrben még K. idejében is azt beszélték, hogy az egykori István-plébániatemplomból vezették a körmenetet a székesegyházba (Assumpta). K. a virágvasárnap alapján arra jut, hogy a stációs templom a falakhoz közel volt, mint Győrben az István [ez zöldség]. A templom már nincs meg, de kb. ezen az útvonalon processzióztak akkor is a hermával. A templomról: Bedy 20-22., 26. Varju szerint Regensburgban stb. is ez a helyrajzi állapot.

Zágráb: szöveges és liturgikus egyezések a későbbi gyakorlattal a XVIII. századig. Az alap valamely magyar liturgia lehetett, bérmlás = EB, azaz esztergomi (ott utólagos betoldás: ut replearis eodem spiritu sancto et habeas vitam aeternam [Attila nézze meg]. Más magyar források is ebbe az irányba mutatnak. [Az újkori javításokra, kiegészítésekre ki kell térni, graduále mint párhuzam.] Figyelemreméltó egyezés a

későbbi zágrábi anyaggal: MZ 1511 243-245 ordo baptismi [kontrollforrások?] = MR 133. Abrenuntiatio után Quid petis = H (Liturgia is idézi). Szemek megkenése = MZ 1511. Az anyag a H-ból indul ki, de később Zágrábban rövidül. Erre hozza példának a gyertyaszentelői rubrikákat. [A tartalmi egyezések nagyrészt általános magyar fejlemények, a gyertyaszentelői is, de a lapszéli rubrika zágrábi, a chorarius ennek a jele. A H jobban egyezik a későbbi esztergomiakkal, mint a későbbi zágrábiakkal, vsz. nem alappéldány volt, hanem a használhatóság érdekében bevezették a későbbi zágrábi rubrikaanyagot. A zágrábi referenciaanyag a két említett mellett az 1751-es processzionále. A Quod chorus maradt, a Laetetur nem, [de ez így van Esztergomban is]. További példák: Tellus ac aethra [közhely], nagypénteken: Hoc corpus, Suscipe sancta Trinitas, MR 133: ezek + In spiritu humilitatis, misszale 354 + MZ 1511: csak Hoc corpus (K. szerint könyörgés [?]). Laudes ops, Inventor rutili, Rex sanctorum [közhely]. Nagyszombatra 5 olvasmány [na, ez tényleg fontos, Kovács 2009/2010! A Micrologusban már 12 van, tehát a gregorián forma magyarázatra szorul. Andi szerint a 4, 5, 7, 10, 12 létezik. A VP 12-t hoz! (ezen kívül csak ágostonos kanonokok) Csak három könyvben van pünkösdkor is 5. Az 5 a tipikus PRG változat. Ez van Zágrábban, már G-ben is, Pécsen, 3 esztergomi és 1 gyulafehérvári kódexben, SzM-ben a margón, de P-ben már 4. Logikus rend, mert a frank-gelazián szakramentáriumok tipikusan odaveszik a Deut-prófeciát a Scripsit Moyses traktus elé. Talán archaikus magyar megoldás. Külföldön nem sok példát talál, csak négyet (Chartres, Salzburg-Passau, Boroszló, Nevers - elég az, lesz több is)] Egyetlen csere a könyörgésekben [ez ellenőrizendő, egyetlen nyoma a H zágrábi kapcsolatának, archaizmus, amelyet a Micrologus szoríthatott ki, de nem mert ott 12].

Fölvívja a figyelmet a rubrikák és szertartások egyezésére a MNStr-vel, a Clmae 216 pozsonyi misszáléval, hely nélkül idézi Radót, aki uezet mondja. K. szerint a P húsvéti játéka is [a P, EB, SzM cikkeket hozzá kell nézni]. Szerinte az 1094-es alapításkor került a 3 kódex Zágrábba, Duh révén, aki bencés volt, és kapott könyvet az érsektől, a kolostortól és Győrből [ez fantázia].

Belső helyrajz: oltárok az Aspiciens-ben és a Csillagjátékban. Bal oltár: S. Salvatoris, középen: S. Crucis, jobb oltár. 28v: Mária-oltár. Ír az imago BMV-ről is, de mintha oltárkép lenne [nem lehet, akkor nem írná le részletesen, inkább mobil]. A Kereszt oltára nyilván a középső, vagy ilyesmi, ebből nehéz lenne előbbre jutni. Győrről adat?

4. Hartvik személye

Győri püspök, azonos a nagyobb legenda szerzőjével.

5. Görög hatás, vízszentelés

A magyar és zágrábi egyházmegegyezésben 1890-ig használatos forma. [Nem igaz, mert ez legfőképpen a benedictio maior-ra érvényes, a görög egyetlen párhuzama a BNF 820,

amely salzburgi eredetű, de messze nem ilyen komoly. A *Benedictio maior* sem biztos, hogy azonos a klasszikus magyarral, megnézendő, a *Sacerdotale Romanum* szintén.] A szerkesztő görögje gyenge. *Otheos* mint egy szó, a későbbi zágrábiakban is. [Ez nem fontos, ha van hatás, az inkább dél-itáliai, a görög szavak formularizálódtak, a zsinat kész elemekből építkeznek, vö. Schneider.] *Nicetas*-hivatkozás [forrás?]. *Exorcismus igitur grece* [ez beszédrészlet].

6. Liturgikus drámák

Három darab (a nagypénteki sírbatételt is ide sorolja), vö. *Avranches-Rouen*. [Ezzel a képtelen észak-francia teóriával le kell számolni, ellenőrizve az idézett forrásokat, olasz nő cikkét előkeresni.] Több más vonást is ír, de ezt nem részletezi. [Vsz. egyedül a PL 147 van, meg a másik három cikk ellenőrizendő] *Rouen-i pontifikále*: PL 78 327. [ellenőrizni, mi ez]. A *Csillagjáték*hoz egy *rouen-i* párhuzamot hoz: PL 147 135. Nem tökéletesen azonos. [Írtam *Morandinak*.] *Officium sepulcri*: megint *Avranches-i Jánost* idézi. *Valjavec 444.* szerint K. eltúlozza a francia elemeket a németek rovására, K. büszke a német eredetére, de a franciát tartja erősebb hatásnak. K. hivatkozik a P és a SzM ügyében írt cikkeire (38-39), illetve a *Theologia*-ban közölt írására a P-ről.

7. Római hivatkozások

Libellus Romani ordinis = *Mabillon 10. OR*. [Erről írtam, de már nem emlékszem, megnézendő] Más hivatkozások: *De oleo, quo unguentur, invitatorium non canitur*, ádventben nincs *Gloria*, *diákonusok* kazulában (*Micrologus* szerint is) [ezek közhelyek]. K. szerint a *XI. OR (Mabillon)* előírja a *Gloriát* ádventben [megnézendő, ez melyik OR]. K. furcsállja, hogy *kazula* van ádventben, megint PL 147-et idézi [korabeli római gyakorlat, nem furcsa]. Az *officium diaconorum/presbyterorum/infantum* karácsony után, vö. *Avranches PL 147* [ez is elterjedt, vö. *Martène*]. A *Libellus Romani ordinis* lehetne a *Micrologus*, de nem, hanem a *X. OR*, mert a *Micrologus* nem ír a *krizmaszentelésről*, *nagycsütörtökről* is csak röviden. Ajánlja *Bayeux* és *Utrecht* szokásainak tanulmányozását (korabeli kiadások). A *gloriosissimo rege nostro* állítólag jellegzetesen magyar formula [megnézni]. Van szó a királyról a *krizmaszentelési beszéd* végén is [Madas?].

8. Monasztikus vonatkozások

Vannak ilyenek, észak-francia szekuláris és valamiféle monasztikus elem keveréke lenne. [Nagyon kevés a monasztikus elem, az is csak a legvégén, a betegség-halál témakörben.] Ádventben *ut mos est monachorum* [félreérti: a bencésekénél mindig az 50., de a non van rossz helyen: non, ut mos est monachorum, 50., sed 92.] Továbbiak: a *priore*, a *fratribus*, *pro fratre*, *fratribus*. [Mind a rituále részben, a *prior ellenőrizendő* nagyszombaton. A *monasticák* kérdésesek]

9. Micrologus

Pray szerint 1100 körülől kötelező. [BStr ezt megerősíti.] H nem idézi, nem követi, így vsz. korábbi, mint a vonatkozó határozat. [Megnézendő, miben nem követi, mert a Micrologus biztosan nem bírálta felül a hazai úzust.]

Fontos lenne még az **RMDE** átnézése, recenzió: Gábrriel 1945. Ő is a francia vonatkozásokat hangsúlyozza, de említ szakirodalmat és Karsai munkáját elég figyelemreméltónak tünteti föl. A Cee = Chaldæa feloldásra ők is rájöttek már.

RADÓ 1959

Magyarul is megvan a Vigilia 1957-es számában. Ugyanezeket a dolgokat (Győr, Hartvik, észak-francia/belga eredet, bencések, gallicizmusok) írja evidenciaként Kniewald 1959. 4.

1. Alapvetés: István igyekezett kivonni az országot a német-római fűgésből, ennek érdekében erős francia és itáliai kapcsolatokat ápolt. Régebben nem voltak források, de újabban lettek. Ezek a magyar liturgia nem német, hanem francia eredetét igazolják. [Történelmileg is problémás, mert István korában Itália és a pápaság kezes bárány, a cseh példa egyedi, Lengyelország Ottó támogatásával önállósodik, a Markok rendszere bevált.] Cáfolja Zalán Menyhértet (62.), aki a P-t németesnek tartja. Újabb források és eredmények: Morintól a zágrábi hármast, Kniewaldtól három újabb. Addig csak P és G volt (ezeket Radó a katalógus 1927-es változatában dolgozta föl). Morin elcsodálkozott a francia szentek sokaságán. [Kettéválasztandó a mise és a többi. A mise melletti érvelés egyik pillére a szanktorále, ezt föl kell göngyölníteni. A másik miseordó (Jungmann), ezt is. Vsz. kevésbé átgondolt a perikóparend és az orációanyag, ezzel is foglalkozni kell, de mindezt az MRH miséhez kapcsolódó kötetekre hagyjuk.]

2. A források francia vonatkozásai: a legrégebbi forrásokat egyenként tárgyalja, idézi még az Ómagyar Mária-siralom louvaini eredetét is.

a) Szelepcsényi-kódex (részletesebb cikke is van róla 39-ből). Ld. föntebb.

b) Oláh-kódex: Liège, szanktorále alapján.

c) Szent-Margit szakramentárium (szerinte még hahóti kódex, veszprémi egyházmegye): már magyar szentekkel, de S. Audoenus mint beatissimus pater noster van benne, ő alapította roueni érsekként a fontanelle-i apátságot.

d) Hartvik: elfogadja az eddigieket, a két játékot egyértelműen roueninak mondja, mintha János szerezte volna őket [jaj...].

e) Esztergomi: biztosan esztergomi, és gallikán stílusú áldásai vannak. [Ezt szerencsére már megcáfolta Török-Józsa-Moeller a magdeburg-braunschweigi vonallal. Fontos még a bérmálás kapcsolata a H-val és a zsinati áldás szövegek kapcsolatai.]

f) Radon-Biblia: perikópautalások, Kniewald 1940 szerint ez is francia. Az ábrázolások a Gellonensével rokonok.

g) Pray: Arras - három mise St. Vaast (Vedastus) tiszteletére, Amand - Utrecht és Maastricht. Jungmann szerint (3. kiadás, Wien, 1952, I. 122. 5. jegyzet) Séez-csoporthoz tartozik a miseordó, újabban inkább Rheinischer Messordo).

2. A közvetítők. Történelmi spekuláció a francia kapcsolatokról, nem kifejezetten Cluny, mert hiányzik a halottak napja és S. Maiolus. Clunyvel kapcsolatban Hallinger 1950. Inkább északkelet Gallia, Flandria és Lotaringia. Richárd, St. Vannes (Vito) apátja 1004-1046 és a magyar királyok kapcsolata. Verduni központtal több mint 20 monostort magába foglaló, független kongregáció, Clunytól független, később Gorzéval szimpatizál, de nem köteleződik el. II. Henrik császár kíséretében, majd a II. Richárd normann herceg által küldött, Vilmos angoulême-i gróf vezette sereggel a Szentföld felé többször jár Istvánnal. Gellért is idézi egy művét, tehát ismerhette Galliából.

Ha a könyvek tényleg onnan valók, ahonnan, akkor az arrasi St. Vedast is a kongregáció része [a HBS-ben megjelent, ellenőrizni lehet, ld. Brou 1957]. Liège-ben Richár a Szent Lőrinc-monostort alapította. A fontanelle-i St. Wandrille-monostort St. Audoenus emelte, a vikingek elpusztították, X. századi kezdetek után I. Gerard normann herceg (1008-1031), majd a Magyarországon is járt II. Richárd állította helyre. Nem tartozott a kongregációhoz, de a lotaringiai reform hatása alatt állt és Verduni Richárd Chroniconja a kongregációhoz is sorolja. Fontanelle a roueni egyházmegye része, ez a H = Rouen elméletéhez. Audoenus (vagy Audeonius) is volt roueni püspök 641-684-ig.

Megemlíti végül a görög kapcsolatokat: S. Nilus hatása Gelléltre, vegyes monostorok Rómában, Adalbert, Illés-nap, P görög ünnepei: Repraesentatio BMV először itt van meg nyugaton, H vízszentelése.

TÖRÖK 1989

Csak a H-ről szóló rész. A többi tipológiai szempontból lehet érdekes, meg azért mert a délnémet vonatkozásokat hangsúlyozza [tévesen]. Utal Sz. 1981-re, amelyből kiderül, hogy a Szelepcsényi-Oláh páros nem olyan korai. Ismerteti a töredékeket és a korabeli könyvlistákat, ez a legfőbb erénye. Kitér a kereszthódolati imákra is, amelyeknek az érett esztergomi változata (H is) eltér a SzM-től és a G-től.

A H szerinte átmeneti és archaikus, mert az ordók/agendák 1. pontifikále 2. rituále 3. ordinárius irányába fejlődhetnek tovább. A H olyan lenne, amelyben még sok az ordó, de már egyre gyarapszik in extenso szövegekkel. A PRG-hez képest archaikus (előtte a MR 89-ről is mint rövidített pontifikáléről beszél, viszont a H-t a 67. oldalon Pontificalénak nevezi) [az egész téves, és nincs hivatkozva]. Mivel ordónak tartja, szerinte ennek kései változata az, amelyről az esztergomi zsinat beszél 1100 körül [ez lehet inkább a Micrologus] Ld. a zsinatik határozatokhoz Léderer 61., 64.

SCHNEIDER 1996

Az alábbiakat moind beleírtam a zsinatos cikkembe, így ezek átugorhatók. Kell viszont a hiányzó bibliográfia a 373. oldalról.

I. A zsinati rendtartás műfaja

Már a II. század vége felé tartott, első zsinatok is szabályozott lefolyásúak.

Az I. Vatikáni Zsinat körül megélénkül a történeti érdeklődés.

A korai zsinatok szabályozottak ugyan, de egyediek, improvizatívák lehettek.

Az első ismert rendtartás, amelytől kezdve valamiféle hagyományozás követhető, a VII. században történik. Ez sem központi, és az egész középkoron át változik a forma.

Az első forrás: (Ordo 1) - IV. Toledói Zsinat, 633, vizigót, Izidor (570k.-636) elnökletével. Ebben egy rövid exhortatio után csak rubrikák vannak. A további források közvetve mind függnék tőle.

Nincs szigorú különbség az egyes zsinatok típusai között (legfőleg apró szövegmódosítások: egyházmegyei, tartományi, nemzeti, egyetemes) bár a synodus általában kisebb, mint a concilium. Ez azért is van, mert a liturgikus ordó nem kánonjogi szempontokra van tekintettel, hanem a Szentlélek hatékony működésére.

Bizonytalan, hogy mennyire érvényesültek a gyakorlatban, Sch. szerint nem kizárt, hogy irodalmi kompozíciók, korlátozott hatással a tényleges menetrendre. Én ezt nem hiszem.

Időhatárok: az első a 633-as, az 1200 körüli zárást pedig az indokolja, hogy 1140 körül Gratianus Concordantiája gyakorlatilag lezárja a kánonjogi vonalon történő hagyományozást. Liturgikusan a karoling eredetű Ordo 7A bekerül a XII. és XIII. századi kuriális pontifikáléba, amely III. Ince alatt (1198-1216) kissé átdolgozva már nagy tekintélyre tesz szert.

Jelentősebb átdolgozással, de ez kerül a Durandusba is, így a PR-ba, és nem változik 61-ben, sőt elvileg ma is érvényben van.

A klasszikus ordókban már szerkönyvi szövegek is szerepelnek, mégpedig: könyörgések, áldások, hitvallások, régebbi kánonok (zsoltár, précesz, antifóna, stb. is). A két csomópont az Ordo 1 és a karoling birodalomban meghatározó Ordo 7.

II. Kutatástörténet

Először kánonjogi források kiadói foglalkoztak velük az újkorban, vagy helyi érdeklődés alapján. A kiadásokba mintegy mellékesen kerültek, az elemzésekbe szintén. Az Ordo 2 a Collectio Hispana Gallica részeként megjelent.

A Hittorp-féle PRG kiadás következőképp tartalmazta az Ordo 7 és 14 anyagát. Martène 9 oördöt adott ki, amelyekből 5 megfelel a Schneider-féléknek, egyébként csak a kánonjogi szövegeket vette alapul, így a PRG-ben szereplő két ordó nála kimaradt.

Andrieu ismerte és leírta az Ordo 7-et tartalmazó frank gyűjteményeket, de az OR-ba nem vette föl az anyagot. A PR 12-ben viszont megvan nála az Ordo 7A, ugyanez a PR 13-ban csak kezdő és végzavakkal. A modern PRG-kiadásban megvan az Ordo 7 és 14.

A kánonjogi és liturgikus érdeklődés mellett néha egyházpolitikai érdeklődés miatt is elővettek régi ordókat. A Schneider-kiadásban szereplő ordók bő egyharmada volt kiadásban hozzáférhető korábban, de a szakirodalom ezekről sem vett tudomást, nagy a bizonytalanság, tájékozatlanság velük kapcsolatban. Ezeket sorra veszi, fontos nevek Hans Barion, Charles Munier, Gian Pietro Pozzi, Martin Klöckener.

A jelen kiadás a 633 és ca. 1200 közti ordókat közli. Lehetnek továbbiak, de remélhetőleg besorolhatók ebbe a rendszerbe. Az alap a latin hagyomány kéziratoss és nyomtatott anyaga, de csak a tkp. ordók, amelyeket kánonjogi vagy liturgikus források hagyományoztak. Datálás, lokalizálás a cél. A kb. 300 kéziratban meglévő ordók 43 típusba sorolhatók, variánsok és rövidítések betűjellel, ez nem utal kronológiára, inkább rokonsági fokra.

III. Az egyes ordókról

Ordo 1-3. Vizigót ordók. Az első a már említett 633-as IV. Toledói Zsinat, Sevillai Izidor tekintélyével és talán közvetlen szövegezésével. Biztosan ez az első, mert a másik kettő épít rá, de jelentős többletet is tartalmaznak. Csak rubrikái vannak és egy bevezető buzdítás. A 2 és a 3 ennek bővített változata, a 2 egyszerűbb, a 3 több metropolita jelenlétét föltételezi és a királyét is. A 3 származik a 2-ből, mert a szöveg itáliai hagyományvonalában van olyan szöveg, amely a 3 keretei közt hivatkozik egy olyan, a 3-ban nem szereplő szövegre, amely a 2-ben benne van. A 2 tartományi, a 3 nemzeti zsinatot ír le. 681 van 694 (az utolsó dokumentált vizigót zsinat, Toledo XVII) után, egymáshoz közel, akár ugyanabban a műhelyben keletkeztek. 711-ben megszűnik a vizigót királyság, az ordókat frank közvetítéssel örökítik tovább. A 2 bekerül a Collectio Hispana Gallicana gyűjteménybe, a pseudoizidori anyagot nyitja, de ez a változat némileg eltér a vizigót változattól. Az 1 anyaga írásos örökség, a 2-3 kiegészítéseivel együtt alapjául szolgál a későbbieknek, innen Toledo gyakori emlegetése. A 2 a legerjedtebb, de mivel nagyszabású tartományi zsinatra készült, többször rövidítik, egyszerűsítik. Jellegzetes szövegállapotai a vizigót, a pseudoizidori és a pseudoizidori változat clunyi redakciója. A pseudoizidori kánonjogi gyűjtemény

nyitása egy zsinati ordóval nem unikum, ilyet látunk majd Burchardnál is. Ennyiben a zsinat valóban irodalmi konstrukció is lehet.

Ordo 2 derivátumai. A 2 főleg pszeudoizidor miatt igen elterjedt, de egyházmegyei zsinatokhoz egyszerűsíteni, átdolgozni kell. Ez néha komolyabb, átgondoltabb, néha felületesebb. Francia területről származó egyszerűsítések a 2-ből más forrás közbejöttével. Az A a 11. sz. első feléből, Limoges-ból, a B a 10. századból, Reimsből, a C Hugo besançoni püspök (1031-66) átgondolt átszerkesztése, Hugo ui. a székesegyház éneklőkánonokja volt püspöksége előtt, okleveleket is fogalmazott, ebből van több példány, a többi mind egy-egy forrás, a D Freisingből, a 10. sz. 2. feléből. Utóbbiban új elem az ant. Exaudi nos litániával, amely először a PRG-féle frank Ordo 7-ből ismert (800 körül), de az antifóna máshol is megjelenik, így nem perdöntő.

Ordo 4. Az 1 és a pszeudoizidori 2 kontaminálása, 9. sz. második fele. Bőségesen hagyományozott, főleg kánonjogi kontextusban, a bobbiói Collectio Dionysianától kezdve. Elméletileg lehet, hogy kifejezetten is a Collectio Dionysio-Hadriana bevezetéséül szánták. Sok kézírata ellenére más kontextusban nem hat, csak majd az Ordo 21-re, amely szintén kánonjogi összefüggésben él.

Ordo 5. Önálló kompozíció a 2 alapján, jellegzetesen itáliai, 11. sz. 1. fele. Burchard 3. könyve után szerepel a Decretum itáliai kézírataiban, míg a német Burchardszöveghagyományban egy másik zsinati ordó, a 17 szokásos. A 2 pszeudoizidori változatától függ, de következetesen érvényesíti az egyházmegyei jelleget. A datálásnál támpont, hogy hármasszövegek vannak benne, amelyek pedig Itáliában csak lassan terjedtek el, de északon már a X. században megvannak. A három napot záró áldások közül az utolsó a 2-ből való, de a másik kettő nem kifejezetten zsinati, hanem egy St. Gallenből eredő benedikcionális-hagyomány képviselői némi szövegmodosítással. Másik fontos adat a sacerdos cardinalisok említése. Nem római összefüggésben, hanem az itáliai kisebb püspökségek katedrális klérusát jelentik, amelyekhez suburbia is tartozott. Közép- és Észak-Itáliában elterjedt, az áldások is erre mutatnak. A viszonylag sok kézirat elég egységes, ha volt is Burchardtól független hagyománya, közös ősrre vezethetők vissza. A 11. sz. első felében el kellett készülnie, mert az 5A átdolgozás alig későbbi a század közepénél, és egyes részei egy tours-i pontifikálékban 1060 körül megvannak. Burchard mellett Ivo (1091-1116) is fölvette a 4. könyv végén, a szövege közel áll egy konkrét kézírathoz. Mégis vannak különbségek köztük. Továbbá legalább hat 12. sz. francia pontifikálék tartalmazza. Ivónál és a pontifikálékban is kisebb módosítások: Orate és litánia a megnyitáskor, prostratio (vizigót) helyett térdelés/meghajlás, evangéliumok - ezek Burchardnál nincsenek (a pontifikálékban fölcserélik az 1. és a 3. nap perikópáit). Ivo és a pontifikálék kihagyják a 2. és a 3. napi püspöki admoníciót (talán az evangéliumok miatt). Tehát a föltehető stádiumok: itáliai zsinati, Burchard, Ivo, francia. A pontifikálék a végén előírják a Te Deumot. További átdolgozásai más forrás nélkül B-E, a 2-vel kontaminálva 5A és 6.

Ordo 5 derivátumai. 5A egyetlen fönymaradt példánya Montecassinóból való, Desiderius apát (1057-1087), a későbbi III. Viktor pápa pontifikálójából. A címe az 5-ből, a bevezető rubrikája a 2-ből való, a kezdő Miatyánkra és Ámenre vonatkozó eltérő rubrikákat egyaránt fölveszi, és visszaemeli az 1. nap püspöki admoníciójába a 2-nek az 5-ből kihagyott elemeit. Nem a 2-ből az 5-be vezető fejlődés primitív stádiuma, hanem az 5 utólagos, de következetlen gazdagítása a 2 alapján. A pszeudoizidori 2-t használja. 1087 (Desiderius-Viktor halála) a terminus ante quem, de biztosan nem csak a montecassinói változat volt, mert a 7C, 10 és 11 a 11. sz. 2. feléből vagy a 12. századból ezt veszik alapul, mégpedig olyan szövegváltozatokkal, amelyek a montecassinóiból nem vezethetők le. 5B Cortona, XII. sz. első fele. Egyetlen példány egy Burchard-kéziratban, de nem a szokásos helyen van az ordó, hanem a 20. könyv után. Részletesebb, akkurátusabb, a címe a PRG-re utal (Ex libro Romani ordinis), közöl plusz formulákat (hitvallás, kánonok), külön kezeli a hármasság tagjait, ami Közép-Itáliában arra utal, hogy nem otthonos neki a formula. A végén egy további, Burchardnál meglévő, de máshol található buzdításra is utal, összegezve tehát gondos, bővítő irányba mutat. 5C Egyedi kánonjogi gyűjtemények rövidítései, nagyobb részt a gregorián mozgalom hatása alatt Franciaországból (Poitiers, Bordeaux 1100 körül, Chartres XII. sz. 2. fele, ez utóbbi csak egy toldalék egy szakramentáriumból).

6. A 2 és az 5 ötvözése a 17 könyvből álló joggyűjteményben, 1100 körül, Poitiers. A mi szempontunkból nincs hatása.

7. A tartományi zsinat karoling ordója. Első ismert forrása a IX. sz. második negyede, ez kerül be a PRG-be is, és a karoling norma lesz. Sok forrása van, a szerkezeti minta is széles körben hat. 7A változata a PR XII része, német és olasz területen is terjed.

8. A 2 és a 7 ötvözete, Milánó, XI. sz., ambrozián kontextus.

9 és 9A. Reimsi forrásokban van meg, IX-X. sz. Az előbbi egy joggyűjteményben (309 fejezetes joggyűjtemény, egy példány, BNF lat. 4278), a másik egy külön libellusban, amelyet egy reimsi pontifikáléhoz fűztek. A 9 különlegessége (ebben eltér a 9A-tól, hogy az első nap kánonolvasása után beiktat zsoltárokat 10 különféle szándékra. Egyébként a 2 és a 7 a fő forrásaik. A 9-ert tartalmazó gyűjtemény a IX. sz. második feléből való.

10. Ez a H, lefordítom Schneidert, lábjegyzetek nélkül, mert azok itt nem érdekesek:

Lényegileg az 5A ordót felhasználó összeszerkesztések

10. ordó (Zágráb, XI. század vége)

A zágrábi egyházmegyei könyvtár legrégebb anyagához tartozik egy pontifikále, amelyet valószínűleg az első zágrábi püspök, Duh hozott magával Magyarországról 1094-ben, de amely tartalmát tekintve inkább észak-francia pontifikálékra vezethető vissza: az MR 165. Ez egy részben már csak alig kibetűzhető Ordo qualiter (in ecclesia) ab episcopis synodus agatur fejezettel kezdődik. A rendtartás három napjának formulakészletét meglehetősen hasonlóan építi föl, és mindig ezeket az alkotóelemeket rendeli egymás után: több nyitó imádságot, egy evangéliumi olvasmányt, egy zsoltározást, egy homíliát vagy buzdítást, az lebonyolításra vonatkozó rubrikákat és az áldást. Sajátosságának mindenekelőtt a dogmatikai olvasmányszövegek tűnnek föl: az első napra rendelt níceai hitvallás mellett (Nr. 18) mindenekelőtt kivonatok marseille-i Gennadius Liber ecclesiasticorum dogmatum-ából és a Tomus Damasi-ból (Nr. 45-46) a harmadik napon. Az egyes evangéliumi perikópákra nemcsak hivatkozik, hanem teljes szöveggel megadja őket. Az ordót tehát önálló, más könyvektől független használatra szánták.

A dogmatikai szövegektől eltekintve a redaktor korábbi zsinati rendtartásokból válogatta a szövegeket. A források elemzését mindenesetre az nehezíti, hogy egyes részek több korábbi ordóban is előfordulnak. Így az előírások a liber officiorum olvasásához (Nr. 15), Nagy Szent Gergely homíliájához (Nr. 17), az első napi elbocsátáshoz (Nr. 20) és a második napi bevonuláshoz (Nr. 21), a harmadik nap buzdításához és a lebonyolításra vonatkozó rubrikához (Nr. 47f) nem elegendők a tulajdonképpeni forrás megállapításához, mert ezek az 5. és az 5A ordóban ugyanúgy szerepelnek. Hogy a redaktor biztosan ismerte az 5A ordót, azt a bevonulási rend (Nr. 1-3) és egyes szövegváltozatok igazolják. Más helyeken bizonyos közelség mutatkozik az 5. ordóhoz, de csak olyan helyeken, amelyek alkalmasint szabadon módosíthatók voltak. Továbbá az a föltevés, hogy a redaktor az 5A mellett még egy vele szoros rokonságban álló 5. ordót is fölhasznált, túlságosan bonyolultnak tűnik. Valószínűbb, hogy az 5A azon példánya, amelyet fölhasznált, még közelebb állt az 5. ordóhoz, mint amennyire a ránk maradt kéziratok fölismerni engedik.

Első pillantásra bizonytalannak tűnik az is, hogy vajon melyik ordóból származnak egyes részek, amelyek a 7. és a 9. ordóban is megtalálhatók. A második és a harmadik nap könyörgéseinél (Nr. 22f és 36f) a szövegállapot alapján nem lehet következtetni a tulajdonképpeni forrásra. Ugyanakkor a zsoltározás, amelyet a 10. ordó három napra oszt el (Nr. 6-13, 25-30, 39-44) csak a 9. ordóból (Nr. 7-27) való lehet, ahol persze az egész az első zsinati napra van rendelve. Ebbe az irányba mutat a Nr. 4 könyörgés exercitatio temporalium conciliorum olvasata is, amely a 9. ordó jellegzetessége. A 9. ordó használata ezek alapján meglehetősen biztos.

Jóllehet a bevezető rubrika az első nap második könyörgéséhez (Nr. 4) közelebb áll a 7., mint a 9. ordóhoz, ebből aligha lehet a két ordó párhuzamos használatára következtetni.

A keltezéshez az 5A ordó használata biztosít terminus post quem-et: a XI. század közepét. Ennek megfelelően a 10. ordó megszerkesztése nem állhat időben távol egyetlen hagyományozójától, a zágrábi pontifikálétól. Mindamellet egyelőre tisztázatlan, hogy ez a zsinati rendtartás ebben az eredetileg Magyarországnak szánt

pontifikáléba éppúgy, mint néhány más ott szereplő rendtartás, észak-francia közvetítéssel került-e. A források itt nem segítenek tovább: habár a 9. ordó csak Reims körzetében mutatható ki, közvetve persze a 20. ordó révén Délkelet-Németországban, az 5A ordó kizárólag Közép-Itáliában.

20. A Collectio XII partium keretében hagyományozott három ordó (20, 21, 22) egyike, talán Freising, XI. sz. 1. fele. Ezt is Burchard fogalmazta és a gregorián mozgalom terjesztette el. A 20. ordó tartományi zsinatra készült, és rendkívül sokféle ordó kombinációja: egyetlen más ordó sem vezethető vissza ennyi különböző forrásra, van benne 1, 2, 7, 9 és 14. A 9. ordóval közös benne (inkább, mint a 7 és 14, szemben más részeivel, ahol ezekhez áll közelebb): a második napi bevonulás rubrikája, a kér nyitó oráció közé beillesztett litánia (Nr. 23 és 32), a Nostrorum tibi Domine (Nr. 29) záró oráció helyzete a második nap végén, és végül a parancs, hogy a zsinati végzéseket nyilvánosan ki kell hirdetni (Nr. 37). Másutt a 14 hatása dominál. (Megnézendő, hogy a 20-nak a 9-cel közös részei vannak-e a H-ban.)

MADAS 2002

A beszédekkel foglalkozik mint a XI-XII. sz. fordulójának magyarországi püspöki beszédeivel. Az 1. fejezet kutatástörténeti összefoglaló. Csapodi: Bibliotheca Hungarica 2947. OszK mikrofilmjelzet: FM 1/2269c. Eredetileg a zágrábi főszékesegyház könyvtárából. Fönntartja a Morin féle megállapítást a műfeji keveredésről. Első ismertetője Morin, elnevezése Kniewald. Morin alapvető megállapításait csak néhol egészítette ki Kniewald [lényegében a győri topográfia és a későbbi magyar liturgiákkal való összevetés az érdeme]. Az eddigiek összefoglalását nem írom újra, csak a többletet vagy a nézeteltérést. [Problémás a Szent István-templom, mert a kápolna nem lehet, a plébánia meg túl általános.] Morin különösnek találta a beszédeket, de Madas szerint nem példátlanok [a PRG-vel mindenképpen össze kell vetni, nekem rémlik, és M. nem használja]. Varju egészében németnek tartotta a kódexet, és számos német Hartvikot ajánlott. [Elolvasandó.] M. mélyen hallgat a francia-elméletekről [ez kedves és tapintatos, de mivel külföldiül épp ezek elérhetőek, muszáj a cáfolatukra részletesen kitérni.] Szakirodalom a zágrábi triásról, ld. Török cikkét is az EB-ről. A Hartvik-ügyben tartózkodó: a legendaszerző csak hipotetikusan azonos a győri püspökkel, pláne a kódex érintettjével. Erről szakirodalom: Györffy 590. 599., Szovák SRH II. 772. (utószó), Gerics, Klaniczay 307., Thoroczkay, Piti-Szabados. [Ez a bibliográfia új anyag, de összevetendő a korbali püspöknévsorokkal és az ismertség arányaival, másrészt fölmerülhet, hogy épp azért kaparászták, mert nem akarták volna bemásolni, vö. az illo-kkal.]

Saját rész: Szigeti (Várnagy) cáfolata. Szigeti szerint Hartvik salzburgi érsek 991-1023-ig, magyarországi térítő, az övé lenne a könyv, a magyar liturgia pedig salzburgi eredetű [ez könnyen kimutatható zöldség]. Viszont [kapitális marhaságok között: P mint tankönyv, veszprémi káptalani iskolában tanuló papnövendék írta volna]

fölvívja a figyelmet a P-vel való rokonságra. M. nem vonja kétségbe a salzburgi hatást [én erősebben fogalmaznék, mert liturgikusan nem jelentős: a területi szempontból kézenfekvő hatást igyekeztek kerülni - az OszK pontifikále mutatja, hogy a H korában már megvolt a jellemző bajor-PRG liturgia. Egyáltalán, le kellene számolni a "liturgia jött valahonnan" elképzeléssel.] A H majdnem 100 évvel későbbi, mint a salzburgi Hartvik. K. utáni szakirodalom: áttekintés része (Török) vagy részleges szempont (Karsai, Szendrei- hangjegyes források C 64, hangjegyrások 116.). Az eredetet sem az írás, sem a notáció nem dönti el, de Szendrei szerint lehetséges a XI. sz. vége. Alapvetően német neumairás, újabb, magyar elemek csak XII. századi használati bejegyzések. Veszprémy szerint XI/XII. sz. ford., vagy XII. sz. első évtizede, rajnai-délnémet írástípus első hazai emléke. M. szerint is századfordulás, valamivel korábbi, mint a SzM. A XII. sz. már késői, mert sok az e caudata és még van ae, de az egymás melletti két i-n nincsenek vesszők, vagy utólagosak, ha vannak. [Érdekes, hogy egyik paleográfus sem észrevételezi. Az SzM-ben jóval kevesebb a caudata, és vannak vesszők az i-ken. Veszprémy és M. szerint a kódexeket nem kell föltétlenül az egyházmegye alapítása előttre datálni, kerülhettek oda néhány évtizeden belül is. M. bizonytalanok tartja a kódex eredetét, nem alaptalanok a német eredetet, a gyórit csak megfontolandó hipotézisnek, de gondosan fölépítettnek, amelyet ezért csak megalapozottan érdemes támadni.

A beszédekről: Morin furcsának találta, de vannak példák. M. szerint ezek népnyelvű beszédek mintái. Lehetőségek: 1) rubrikális előírás (Andrieu XII. 28-29., 2) tartalmi vázlat rubrikában (Martène II. 52. Arles, X. sz.) [de a H is így csinálja hamvazószerdán, ezeket nem kell idézni] 3) Kész beszéd (4 példa: X. sz. sherborne-i pontifikáléban angolszász beszéd házszentelésre, Leroquais II. 9. BNF lat 943. 150-160., 164-169.; ÖNB Cod. Lat. 1817 passau pontifikále XII. sz. krizmaszentelési beszéd; Martène II. 11-112. Martimort 67-68. (nem tudja azonosítani, de IX. sz. beauvais-i pontifikále lenne eredetileg, Magnum divinae kezdettel [nálunk is, de csak az incipit, nekem rémlik a PRG, az Amalarius-duplázása rémlik még, de kérdéses. Ha nem PRG, akkor érdekes normann szempontból, de nekünk a preangol normannok kellenének. Ide jöhet a zsinat reimsi vonulata, de azt is cáfolja Freising]. Nem érti, Morin miért furcsálkodik, hiszen csak 4 beszéd van. [Szerintem Morin a hamvazószerdai rubrikát, a zsinatot és a confessariust is idevette, meg nem is csak a beszédekről beszélt].

1. beszéd: visszafogadott vezeklőkhöz. Nincs forrás, talán hazai [nem hinném]. Az Ordo ad dandam paenitentiam szerinte be van szúrva [ki kell térni a szerkesztési elvre, hogy ti. az egyházi év a tematikai keret. Problémás írásmódok: devicto/de victo (Te Deum?), prosimili, tantummodo [egyelőre M. szerint javítottam]. [Jelöljem-e a bibliai helyeket?]

2. beszéd: nagycsütörtökről. Kompiláció saját szövegekkel. A rubrika és az incipit a Martène-féle (Beauvais, [ha nem PRG, akkor ez normann?]), de nem így folytatódik,

sőt nem folytatódik. [PRG idézet lehet]. Összetevők: Beda nagycsütörtöki homíliája XXV. PL 94 131-132. [ez nem különösebben szó szerinti, érdemes lenne ellenőrizni, hogy nincs-e közvetlenebb forrása, nekem nem meggyőző]. Pascasius Radbertus (790-860). Gellért is használta, ő az első kimerítő Eucharisztia-értekező. Amalarius: Hanssens Liber officialis 68, 32-37. Martène. Átvezető szövegek. Hugo Menardus: Notae et observationes PL 78 330 D. [ez egy kommentár a gregorián szakramentáriumhoz a XVII. századból, mit keres itt?] Párhuzamos hasábokban közli, kiemelve az egyezéseket és a perikópa idézéseit. A Radbertus-helyek tényleg pontosak. 67: félreérti a hoc sacramentum continetur (in hoc vagy continet), ellenőrizni kéne. Radbertushoz képest a si ... vivificat sata hominis kifejezetten prosexuális értelemben van módosítva, vö. a H "humanista" hangoltságával, Odilo?

3. beszéd: a hitről. A hitről szóló beszédről vannak adatok, de példa nincs. Forrást nem talál, de furcsállja, hogy a krizmaszentelés előtt van, utána a Confiteorral. Szerinte csak azért, mert egy helyre gyűjtötte a sermókat [gyanús, megnézendő a dolog, áldozási előkészület?].

4. beszéd: lábmosásra, Pseudo-Ágoston, BAV Cod. Vat. 479 = Mai. Haláldás után.

A végén lefordítja a 2-3. beszédet.

SZENDREI 2005

Mindeddig a legbővebb és az egyetlen valóban liturgikai szempontú elemzés. A zenei anyagot mérlegeli elsősorban, csak érintőlegesen mást, de minden potenciálisan zenei anyaggal foglalkozik, nemcsak a neumással. A kottaírásokat részletesen is elemzi, ennek eredményeit reprodukálni kell a kiadásban. Alább nem írom, amit más már elmondott. Nagyon jó még a korai anyagról Sz. 1981 18-21., de minden megvan alább bővebben. Kiemeli, hogy a H "nép felé forduló". Leírása: C 64 (66. o.): Liber Ordinarius + Pontificale, még győrinek tartja. Az az elképzelése, hogy az István-kori könyvek még variábilisabbak, importáltak lehettek, és csak utóbb jött a rendezés, a zavaros korszak után. [Szerintem nem, maga az úzus István-kori, Gellért-Adalbert-stílus, ennek jele az északnémet-olasz orientáció, a görögözés.]

Leírás: 228x295 cm [más, mint Morinnél, magam is lemérem majd] 112. fólió után egy quaternio hiányzik. Tkalčič idézete a katalógusból: Item unum Missale antiquissimum, deletum in prima pagina et in fine prime pagine secundi folii finit: in viam gencium, et in fine libri: sit semper tecum" Karoling minuszkula, énekszövegek kisebb betűvel, hogy a neuma fölé férjen [nemcsak ezért, rubrikákban is, tehát rétegelkülönítés, mint később is, Sz. eltúlozza a betűméret jelentőségét, vö. az én tördelésemmel] A kotta a műhelyben nem készült el, végig használati bejegyzés [szerintem nem is tervezték]. Legalább öt, különféle iskolázottságú alkalmi notátor, különböző tintaszínekkel. Koruk is különböző, 11. sz végétől a 12. első feléig. A

végén erre bővebben is visszatér. Minden notáció vonalrendszer nélküli, de van diasztematikus elrendezésű. [notációnak külön fejezet, Jankával ellenőriztetném; katalógusadatként fontos még Kay 1243., sajnos a Radó-féle francia ötlet ott is szerepel; a javítások, kiegészítések is fontosak, egyrészt a használat jelei, másrészt annak korát jelzik]

Műfaj: nem tiszta, nem fedti le a pontifikálét, de in extenso, szűkebb, de a processzionále szintjén bővebb. [Törökre épít, aki a PRG-hez képest archaikusnak ítéli, de tévedés, Szendrei 1981-ben még Morint követte a műfajleírásban, ld. a PRG-cikkemet, sőt annak jele, hogy a PRG zárványokba való visszahúzódása már kezdetben megtörtént Németországban, és a Markok nem a bajor vonalat követték.] Huglo kérdezte 85-ös recenziójában Szendrei 83-hoz, hogy a St Emmeramm Hartvik-szkriptorához (XI/1) van-e köze. Persze nincs. Szigeti 1963 133. szerint a karoling minuszcula nehezkesebb, délnémet fajtája. Veszprémy 1998 226. a Kálmán-kori oklevelekkel veti össze. Viszont a 84. oldalon Pontificalénak nevezi! K. 1944 Nr. 5.

Tartalomjegyzék [kisebb tévedésekkel, pl. a zsinati hitvallást külön fejezetnek veszi, a beteglátogatást meg már kenetnek, ez megnézendő rendesebben] Régiesnek ítéli a tartalmat [ez nem jogos, de valóban van egyfajta bőségekényszer, ez szerintem a PRG-típusú enciklopédikus igényből táplálkozik, és éppen azt valószínűsíti, hogy mintakönyvről van szó]. 1100 körüli esztergomi zsinati határozat és ordó? Léderer. Török szerint ez hazai összeállítás, de Janka szerint lehetne a *Micrologus*. [Nem, mert Amalarius idézet része a *Libellus Romani ordinis*]. De kiemeli, hogy ilyen típusú könyv normatív lehetett akkoriban. A liturgikus anyag módszeres összevetése még hiányzik, pedig kellene, mert csak így oldható meg az eredetkérdés és a Hartvik-probléma. Három érv a hazai keletkezés mellett: 1) hazai ordó megléte a zsinat alapján, 2) énekrend, amely máshol így nincs meg, 3) a Lukács-genealógia kottájának lokalizálhatósága [és sok más]. A fő probléma, hogy csak a korai magyarországi használat biztos, az eredet nem [+ az Esztergomhoz fűződő szálak erősebbek, mint a zágrábiak, kell közös ő, és máshol az egész hagyomány nincs meg, az egri, veszprémi, zágrábi kontrollanyag alapján a szuffrgáneusok is jobban eltértek].

Topográfia, Győr-probléma: Visszafogott. A székesegyház valóban Assumpta, Istvánplébánia a vár aljában van (stációs templomnak ez már messze is lehetne), az Árpád-kori alapítás valószínű, de nem biztos hogy már megvolt. A passauai Istvánpatrocínium a Duna mentén régi és gyakori. Először figyelmeztet a rogációs Szent Péter-templomra [Győrben nem ismert, Esztergomban létezett ilyen a királyi városban, de nem a legfontosabb, okleveles említése van, ld. Zolnay 149. Győrffyben megvan, az olasz város végén volt, tehát illik ide, Győrt még nézd meg uott] A P-ban is Péter-patrocínium van ezen a helyen, ami vagy esztergomi közös alap, vagy hozott. Kérdés még a *domus monasticarum*, amely K. szerint lehet Pannonhalma miatt, de ez sovány érvelés. Probléma még, hogy nincs utalás az Adalbert-prépostságra, amely

pedig a legrégebb győri egyház - kicsit messze volt, talán ez a baj. Sz. szerint mindkét eset toposz, régiebb mintákból örökölte. [Azért a P-vel való összevetés segíthet]. Kálmán királynak volt Hartvik nevű embere, a legendaíró, a KMTL-ben "Győri püspökség" alatt Hartvik lenne Győr első biztosan ismert püspöke, de a "Hartvik" címszónál csak kérdőjellel győri püspök. [Gams alapján?] Nem eldönthető. Tapintatos a régiekkel szemben, inkább hallgat róluk, de ez nem helyes, mert a külföldi szakirodalom kitaróan őket idézi.

Zenei tartalom elemzése: a hangjezés használati, így a szöveges tartalmat kell nézni, ez ad információt a zenei anyag koncepciójáról.

Vízszentelés: *Dicamus omnes*. Távolabbi rokonság: ambrozián litániák *Dicamus omnes* és *Divinae pacis* kezdettel nagyböjti vasárnapokra. *Antiphonale Mediolanense* 105. 116. *Pal Mus* 6, 310-314. 18, 212-213. (északolasz anyagok milánói hatásra) Frankok: rogációs anyag, északfrancia vagy mainzi, pl. *St. Alban X/2 rituále-processzionále* (Bécs 1888), *Fulda OSB* 83. 14-15. sz. processzionále. A H szövegváltozata a mainzihoz áll a legközelebb [PRG megnézendő, de mindenekelőtt a közvetlen görög eredetet kell megvizsgálni a kontextus miatt] A közvetlen itáliai hatás nem valószínű. Itt nem rogációs [ezért is kellene a görög anyagot megnézni]. Vö. De Clerck 1977. [solesmes-iek?] *Viderunt te aquae* (CAO IV. 7867) *Historia de psalmis TP* [?] Lukács-genealógia, prex Sanctussal [nem látja, hogy ez kettő], a végén *Ant. Fontes aquarum* (MM 8418, CAO III. 2888.)

Lukács-genealógia: rossz sorrend [a kiadásban beszámoltam, de a nevek még összevetendők a vízkereszti zsolozsmával és a Bibliával, jegyzetben az egészet közölni kell normalizálva], Dobszay megfejtése: eredetileg három oszlopban, talán trina előadásmódra szánva, vízszintesen olvasandók. Így szerepelnek a garamszentbenedeki evangeliáriumban is vízkereszt nyolcadára, *Sopko-Valach* 164-165. A szkriptor oszlopban olvasta őket, de az első három sor után laphatár lehetett, ezért váltott a másodikra, stb. A következő oldalon a 73. (Seth) volt az oldal alja, ott következett a második oszlop, stb. [Ezt csak számokkal kellene modellezni]. A neumák elfogadják a rossz sorrendet. A dallam azonosítható, egyszerűbb dór genealógia-dallam, azonos az OSzK *Clmae* 408. dallamával (Sz. 1981 F 346 / 1983 215. faksimile), de ott jó a sorrend, úgyhogy megint van központi hagyomány. Bár nincs általános szakirodalom, nem azonos a *Wagner* 256-257. melizmatikusabb dór dallamával, vö. *MGG* 3. Sp. 1625 (Bruno Stäblein). [Ez az vagy nem?]

Csillagjáték: Heródes-játék. [A legújabb a Morandi-cikk]. Szakirodalom: Hiley 1993 264-265., Lipphardt 1963, Coussemaker 1861, Bernard 1965, Bailey 1965, Young 1933 ii 34. Karsai 1943, *RMDE* I. 241-256. Karsai 152. foglalkozik a *Tractus terminussal*, Sz. Kardos magyarázatát tartja Karsaiénál valószínűbbnek [egyikről sem derül ki, micsoda]. Karsai 225. a lapalji toldalékokat is a bölcsek szerepének tartja, amit a notáció ténye is alátámaszt. Sokásos helyen, a 9. R. után. Énekszöveggként írták

le, de jóval későbbi a használati notáció, vele egykorúak a javítások és a lapalji kiegészítések. Praktikus feljegyzés valamelyik mágustól, mert csak a királyok szóló vagy közös szerepéhez van dallam. [Valójában hexameterek, a második a királyoké, de az első nem, az elsőben van egy metrikai probléma.] Topográfia: 3 oltár, a középső máriás [főoltárnak tartja, de szerintem középső vagy rekesztői, különben nem így hívná, hanem főoltárnak]. Kottával leírja, ezt nem ismétlem. A dallamnak megfelelő vonalrendszeres lejegyzés külföldön sincs (Mo-n szöveg se). RMDE a BNF Lat. 904. (Rouen, XIII.) dallamát adja (nem hiteles helyreállítás), Sz. egy Fleury XII. dallamot közöl (Orléans 201), de nem az eredeti elrendezésben, hanem a H-hoz igazítva, néhol BNF 904 szerint (ez is csak tájékoztató közlés, eltérések a jegyzetekben). A H változata teljesebb, a játékot már a XIII. században rövidítették vagy elhagyták egész Európában. Kevés a teljes forma. lehet, hogy a H rövidített, incipitszerű lejegyzést ad néhol. Jövendölés: Betlehem non es = CAO III. 1737. Kérdőjellel oltárképnek tartja az imagót, holott akkor nem írják le, mit ábrázol. (ad exitos / adeuntes?) O regem caeli = CAO III. 4077. MM 4204. Lehetne responzorium is, de inkább antifóna [asszignációjuk egyébként? R. a matutinumban nem valószínű, ha a 9. már megvolt]. A két leoninus (hexameter) RMDE szerint 1. Heródesé/Vox Domini [persze, ez a Reges Tharsis parafrázisa, lehet mottó], 2. Mágusoké. Az előadás jogán magyar darab, a neumajelzések 12. századiak, amikor már biztosan itt (Zágrábban?) volt. Legközelebbi rokona nem állapítható meg. [Morandi?]

Gyertyaszentelő: [Józsa disszertációt kiírni, megnézni]. Leírja a menetét, ez nem olyan érdekes itt, csak a tételek. R. Postquam impleti, Gaude Maria (zsoltosmaresponzoriumok, CAO IV. 7406 és 6759. Ave gratia plena = processziós antifónaként Bailey 1971 165-166., Hiley 102. Zsolozmában Cantus szerint passai és beneventán, de processzióban ismertebb. Mo-n mindenütt a P-től Chestochowáig. Ez, illetve az Adorna és a Responsum is a szentelés alatt szól. A szakirodalom ugyanaz. Kiosztási-meggyújtási tétel: Lumen, processzióindító: Senex puerum. Mindezek így vannak a későbbi magyar hagyományban. [de fontosabb a virágvasárnappal való szerkezeti párhuzam és a szentelésbe illesztés]. Különösebb a himnusz: Laetetur omne saeculum, AH 48, 54-56. Formai jegyek alapján Petrus Damiani, Stäblein MM I. Mel. 746. XIII. századi aquileiai (helyesen: Velence, San Marco, ld. Cattin 229-230.) graduále alapján. Cum inducerent+Benedictus csak incipittel, kottával ld. Chestochowa 31. [ez nem Benedictus-antifóna?]. A Qui sine peccato a Quod chorus vatum refrénje (jöllehet metrikailag két külön vers). A Qui sine = AH 50, 206. két X. sz. mainzi forrásban van meg szerinte, ahol körmeneti énekként szerepel a Quod chorus vatum (más funkcióban széles körben ismerik). MM I. 1013. szerint (619. o.) ritka, archaikus anyag, processziós himnuszok között. [biztos, hogy refrén? nincsenek jelölve a visszatérések! Ráadásul a “maradék” anyagok mehetek a szertartás végére, vö. Palm.] A két himnusz együtt különleges: a Laetetur a 11. sz-ból csak egy bolognai graduál+tropáriumot ismer vele: Ravenna 123. [nagyon kevés, műfajilag egysíkú és ezért szerintem nem reprezentatív a külföldi anyag], H a második, majd egy-két északolasz. A dallamhoz: MM I. 440. (velencei dóm). Aktuális olasz hatást jelez

ekkoriban [PRG?] Quod chorus: Mainz (Bécs 1888 f. 73. - St Alban X. sz. vége AH 50, 206-207. himnusz refrénje, RISM B XIV¹ a Responsum ant. trópusának tartja, vö. Huglo 1999. Sz. az összekapcsolást magyarországinak sejtí, hiszen volt olasz hatás, ha német eszközökkel jegyezték is le [nekem PRG gyanús az egész német-római dolog]. Megjegyzi, hogy az átalakítás a lapszálon a Laetetur elhagyásával 13. századi. [chorarius; hamvazószerdáról nem ír semmit]

Virágvasárnap: a nagyhét részletes, énekek teljes terjedelemben, a hangjelzés itt áll a legközelebb korban az íráshoz. Surgite s-i: ereklyét vittek, ugyanez a funkció pl. MR 89-ben. Responzóriumsorozat: CAO IV. 6306, 6973, 6464, 6335, 7905, 6287. Circumdederunt később is megvan belépési R-ként. A Collegerunt-Cum audisset a szokott, közbeszótt rendben, de nem kap hangjelzést, holott kisbetűs. A Fulgentibus-Occurrunt (osztásra) már neumált. Cum appropinquaret már kottázva, észrevételezi, hogy “verzus” néven futnak a himnuszok, de nem azonosítja, hogy ez a nevük. Csak a Pueri ... vestimenta szerepel. Sz. hiányolja az első, de nem biztosan tartja hibának, mert a G is a 2-1 sorrendet tartja. [Szerintem a PRG 2-1 sorrendje az alap, de mivel három tételt akar, és megvan még a Hosanna filio, direkt hagyja ki a Pueri 1-et. Erre vannak példák még.] Ezeken az oldalakon a notációt enyhén retusálták, így metzi jellegűvé vált [ezek a pótoldalak] Scriptum est-re nincs rubrika a megütésről [máshol sem Esztergomban, csak A és Z!] Virágvasárnapról: Bailey 1971. 167-171. Wright 2000 361-364. A magyarokhoz: OAgr § 212., Bakócz 89-94. Zágrábban Csomó 197-208. Helyesen állapítja meg, hogy az Ingrediente helyváltoztatása topográfiai alapon történik. A H majdnem tökéletesen azonos a későbbiekkel, vö. Jávör 48-51. a Clmae 214, 216 és P alapján. [saját cikk alapján a H Esztergomhoz áll a legközelebb, P archaikus és erősebben németes] Kereszthódolat kísérőtételei: Crux fidelis, O crux ave, Coeperunt, vö. Magyarország zenetörténete I. 409. [ez feledhető]. Egyedül a hódolati antifónák mások, de itt nagy a változatosság. A Hosanna filio archaikumnak hat, a P-ben még megvan, de a Clmae 214-ben is. Európában is ritkának tartja Brockett 105. [a PRG alaprepertoárjához tartozik, nem ritka, de speciális - a cikk fontos lehet].

Nagycsütörtök: Kyrie puerorum szerkezete rubrikálva, vezeklők visszafogadását használták, mert a Venite venite intonációja neumás. [összevetendő a MNStr és az OAgr változatával, ez elég variábilis rítus] Itt hivatkozik a Madas-féle beszédekre. O Redemptor: AH 51, 80. MM I. 495. Mel. 1025. Az első szakasz neumás. A Bakócz 104-105. két verssel hosszabb szöveget ad. OAgr alapján látszik, hogy a divízió kötetlen, tehát ott folytatják, ahol abbahagyták. A szövegről: Bakócz * 55. [lábmosás, vesperás, oltárfosztás sorrendje tipikus] Ante diem festum: a “cena facta surrexit” szakasz kimarad [kiadásban jegyzet]. Bakócz 105. A szöveg távol áll a magyar forrásoktól, sajátos variánsai, szórendjei vannak, és a caput-melizmát máshova (ca-) tervezi. A kotta viszont, amely nem sokkal későbbi, már közelebb áll: a “dixit” neumázatlan, a melizma pedig nem a ca-, hanem a -put szótagon van. Lábmosási antifónák: extra bőségben [nem racionális, gyűjteményszerű, a könyv antikvárius-

enciklopédikus hajlama szerint] Érdekes, hogy szinte mindegyik neumás, de pl. a Congregavit verzusai nem. A Mandatum novum visszatérés a lapszálon XIV. századi kéztől. Mindet használták, később is ez a rend a jellemző: Albensis 80-81., MStr 1377 (Sz. 1981 M 8) 92-93., Futaki 1463 77v-81. [nyilván szűkebb, meg kell nézni] Benedictio piscium: Morin szerint nem ismert, de Sz. szerint Prága XIV D 12. 175v-176. megvan a nagycsütörtöki kánonban a Hanc igitur után. [cseh misszále, XII. sz. = Prága XII (magdeburgi típusú), másutt is a nagycsütörtöki kánonban kéne megnézni - az ordináriusok agapé-leírása is ide sorolandó]. Tellus ac aethra: AH 51, 77-80. MM I. Mel. 7. Versus Flavii episcopi. Több dallama ismert, de a neumák a magyarországit jelzik, vö. Bakócz 106., Albensis 80v. Oltárfosztásra R. Diviserunt és Ierusalem.

Nagypéntek: a mise eleje csak rubrikázva. A sorrend: oráció-lekció-traktus = Clmae 219 (Rosentalerin), míg a többi könyv a lekcio-traktus-orációt adja [megnézni, szerintem PRG kontra Micrologus jelenség]. Keresztbehozatal: Falconer 74-75. (további szakirodalommal). Ecce lignum, zsoltár eleje, Dum Fabricator főrésze neumás. A három hódolati oráció a későbbi magyar anyagban ismert, pl. P, MNStr, pozsonyi 216 120v. [ellenőrizni, hogy mennyire variábilis anyag]. Laudes omnipotens: AH 50, 239. Ratpert művei között. MM I. Mel. 1018. Stotz 1972 73-89. Később Mo-n ugyanez a versválogatás, vö. OAgr § 227, Bakócz 113., MNStr 112v. Futaki 85 teljes szöveget hoz. Nem kottával: P, Clmae 216 (igen egyszerű példány). AH szerint St Gallen-i hatás alatt álló csoport, Sz. szerint Közép-Európában csak Mo-n lett szerves, kötött funkciójú [ellenőrizni]. A dallam nem szignifikáns, külföldről is adatolt. Sírbatétel (locatio sepulcri): laza responzóriumsorozat, de szinte azonos a MNStr válogatásával [zsolozsma szerint? másutt?] A végén az Adoramus te Christe antifóna + zsoltár, vö. MNStr. Csak annyi a különbség, hogy a MNStr-ben Ierusalem-Ecce, míg a H-ban Ecce-Ierusalem a sorrend.

Nagyszombat: 4 tűzszentelési oráció = P, Clmae 216, MNStr, vö. Jávör 68. [másutt?] Inventor rutili: AH 50, 30-31. Prudentius alapján. [Déri] A válogatás variábilis. H 6-ot választ ki = AH mainzi tropárium (X. sz. vége) alapján [PRG?] Dallam = MM Mel. 1001 = Mo. [szöveg másutt Mo-n és külföldön? Ezeknél elkélne a mikrofilológia] Tömjén-szentelési orációk: Sz. a tömjénáldást az Exsultet elé érti, holott a rubrika szerint közben történik. Egyébként meg ez az általános tömjénáldás is, szokásos szerkezetben. A 4 oráció = Jávör 68-69. MNStr 114r-v. Exsultet: nagybetűs, de neumás, benne a “gloriosissimo rege nostro” fordulat, amely állítólag magyar. Utalás a “domus monasticarum”-ra. A traktusok rendje általános [nem észrevételezi az 5 olvasmányt, ezt megnézni, vsz. PRG kontra Micrologus, Andi?]. Rex sanctorum: 5+maradék a szentelés előtt és után [nem tér ki rá, de később Rex sanctorum előtte és litánia utána, Micrologus? - a Rex sanctorum maga is litánia-parafrázis, a probléma az, hogy a litániának egyrészt előkészítő, másrészt processziókísérő szerepe van. A második felében +-ek, ami furcsa] = AH 50, 242. Falconer 73-76., Bakócz 117. Gallus neve persze kimarad (Szent Gallen? PRG?) Andi is írja a Gazotti-reformot, ez

egy marhaság, ki kéne iktatni a köztudatból] Két oráció, a második a neofitákért [párhuzamok?]. Ruhamosáshoz vízszentelés: Laverunt stolas CAO III. 3602. Zágrábban megvolt a zsolozsmában [hol?] MR 10 87. Kompletóriumban Pascha nostrum Christus est, vö. Albensis 83v [és a többiek? H és a zsolozsma kifejtendő]

Húsvét: Elevatio crucis, húsvéti játék. Utóbbi: RMDE I 258-261. Mezey 1958, MZt I. 412-415. Lipphardt 1976 686-689. Már a matutínium előtt kiveszik a keresztet, közben az Ego dormivi-t énekelve: CAO III. 2572, a matutínium 3. ant-ja. Lipphardt 451skk. szerint csak a strasbourg-i dómban használták így [nem hiszem, PRG?]. Állítólag a rubrika is hasonlít, ott van még Ps 3 és visszafelé a Cum rex gloriae. A H tehát egyedi a maga csöndesebb változatával. A H rendje van meg a Futaki 97-en: Antequam ad matutinam pulsatur, sacerdos de sepulcro tollat crucem, et cantet antiphonam Ego dormivi. Ez a legközelebbi rokona [Esztergomban kiveszett később a húsvéti játék, ez is konkrét reform, mint a 4-5 olvasmány]. A játék a szokásos helyén, a 3. R. után van. A játék maga egész Európában elterjedt, ez a változata az első fázis anyaga, rövid és puritán, így főleg német területeken maradt fenn sok helyen. A két záró antifóna (Surrexit enim és Surrexit Dns) közül csak az egyikkel. A P-ben az 1., az Albensisben a 2. [H szeirnt is antiphonam, tehát ez válogatási lehetőség, a szokott bővebb készlet]. A só- és vízszentelés húsvétkor van, [ez is a tematikus rendezés emléke]. Processzió: Szt. Istvánhoz. Szakirodalom: Bailey 1971 172-174. Miazga 1979. Roederer. [összevetni Egerrel és Esztergommal, a Mária-titulus miatt is fontos, ehhez van oráció, ami emlékeztet a processziók belépési orációira, elég plauzibilis lenne a hajóban lévő Mária-oltár, de az késői a H-hoz képest]. Sacerdos Dei excelsi: a Gloria intonációjával együtt neumálva. Ritka, alig érte meg a vonalrendszeres kottát. AH 47, 220 szerint aquitán, északolasz és angol források a X-XI. sz-ból. Ezekben együtt jár a Pax sempiterna karácsonyi Gloria-trópussal. Vö. Stäblein 1975 128-129. Steiner R. 178. Kelly 1984 485., 487. 504-505. (bő szakirodalommal, forrásjegyzékkel, tipológiával). Szendrei 1990 145-146. Nem ismerik külföldön, de Kelly alapján ritka, német területen vannak megfelelői. Pontosán egyezik a szövege a reichenau-i Bamberg Lit. 5. kódexével. Távolabbi rokona egy mainzi kódex a X. sz. végéről, ott vsz. szintén húsvétra. Ez fontos, mert másutt inkább karácsonyi vagy egyéb. Eredetileg püspöki tétel, papok eleinte csak a húsvéti időben használták. A kánonban a Per quem haec omnia előtt ételáldás: bárány, szárnyas, tojás, tej, méz. Nagyvecsernye: Fontos tételek, mint később is. Nincs viszont In die resurrectionis (CAO III. 3222.) ... et effundam super vos aquam mundam, de P-ben megvan a vesperásban. Kompletórium: Ant. Lapis revolutus = (?) Albensis 84v Cantus szerint sok német párhuzam. 7. tónus, a rövidebb, középen is allelujás tétel 5. tónusú. A CAO III. 1345 mindkettőt fedi. [kompletórium rendje később? Albensis kontra Esztergom?]

Kereszt föltalálása: kereszthódolat a misében, O kezdetű antifóna, de Sz. nem tudja azonosítani. [Monte Cassinón van ilyen szokás, ld. Kelly ordinárius]

Keresztjáró napok: Hétfő: Clementissime = Hesbert, AMS 203. Nr. 200. Utána a *Salvum fac* zsoltár, nem antifóna, vö. MNStr. *Surgite s-i* = ereklyehordozásra *passim*. *Ego sum Ds* = AMS 201a, 203a. *Populus Sion* = 201a, p. 203. *Dne Ds noster* = AMS 201, p. 203. *Confitemini Dno Israel* = AMS 201 p. 203. In *redeundo*: *Humili prece* = Huglo *Tableau II*. p. 45* = AH 23, 83. [PRG] Könyörgések Szent Péterről (2 db a végén). Kedd: *Exsurge Dne* = Huglo uo. AMS Nr. 200, 201a. Ant. *Cum iucunditate* = AMS 201a p. 203. *Exclamemus omnes* = AMS uo. *Parce Dne* = AMS uo. *Dne imminuti* = AMS uo. Visszafelé: *Ardua spes* = Huglo uo. AH 50, 237, Stotz [PRG] Szerda: *Agne Dei* Huglo uo. 45*-46*. *Oremus dilectissimi* = CAO III. 4190. [Csomó cikke] *Ops Ds maestorum, Christe qui regnas, Timor et tremor* = CAO III. 5153. Visszafelé: *litaniae solitae populares* (nem tudják értelmezni), majd *Aufer a nobis* = Huglo 45* (kiírva). A legrégebbi forrásokkal azonos rendben. Elég szabad a válogatás és a mennyiség, de a készlet archaikus. Az antifónákat odafelé, a litániát magában vagy kiegészítőleg visszafelé énekelték, vö. Huglo, Bailey 1971 122-127. Archaikus tételek, pl. az *Agne Dei* gallikán liánia [nincs forrás, esetleg LeClerck?], de aktualitások is, pl. szentgalleni Hartmann és Ratpert verses litániái: *Humili prece, Ardua spes* [ezek PRG tételek, közvetve jöttek Gallenből]. Kiemeli a Péterpatrocíniumot, de a P-ben is az van ezen a helyen. A tételek a későbbi magyar hagyományban megvannak, a VP és a MNStr közli jó részüket. A MNStr az énekanyagot gyűjteményesen adja meg, a körmenet vázát rubrikálva. Itt is két oráció van, ezeket össze lehet vetni. Minden ének megvan vonalrendszeren az *Agne Dei* litániát kivéve. (Huglo írja a régi orációk hagyományokban való használatát). A *Surgite s-i* már a MR 89-ben ott van (valójában típusresponzórium).

Votív körmenetek: Csatolhatók vagy magukban [szerkesztési elv]. *Ad pluviam postulandam* = AMS 204a-b: *Antiphonae de siccitate. Dne rex Ds Abraham* van meg később Mo-n, MNStr 156v, OSPPE vesperále és kantuále Sz. 1981 C 77 és C 46. *Ad poscendam serenitatem* = *Inundaverunt* AMS 205: *Antiphonae de nimia pluvia. Deprecamur te* = AMS 202a: *De quacumque tribulatione. Media vita*: a XI. században korai, CAO III. 3732, zsolozsmában és processziókban is használatos, *Libera Dne populum*: a processziók archaikus alapanyaga: CAO III. 3615. AMS 206a: *Antiphonae de mortalitate*. [Tehát egyszerre archaikus és modern gyűjtemény] *Ordo in tempore belli*: két könyörgés a margón jóval későbbi kéztől, tartós használat nyoma. R. *Dne Ds qui conteris* V. *Dne Ds caeli et terrae* = CAO IV. 6492. (a verzusok közt ez nem szerepel). Ez gyakori kezdőtétel. R. *Congregati* V. *Disperge* = CAO IV. 6326. A főrész szövege antifóna: AMS Nr. 207. R. *Muro tuo* V. *Erue nos* = CAO IV. 7192. Mindhárom responzórium a későbbi magyar zsolozsmahagyomány része, ld. CAO ECE 1988, a 35370 is más verzussal [*Erige brachium*], nem úgy, mint H-ban.

Áldozócsütörtök: a processzió rendje = MNStr 162v.

Pünkösöd: litánia a mártírok közepéig [hiány, de vö. Bakócz, stb., hátha másutt nem így van] Nincs segítség a lokalizálásban.

Záró anyag: nem mond róla semmit, föltételezi, hogy a végén még halottas lehetett. Két kenetet föltételez [megnézendő, hogy mi az első ordó, amelynek az eleje csonka, beteglátogatás vagy mi?]

Notáció: Rendkívül aprólékos, a leírásokat nem kell közölni. Tételenként lerajzolja, datálja és leírja a kottairásokat. A két legfontosabb a Lukács-genealógia és az Inventor.

1. Lukács-genealógia: Irodalom: Hudovsky 1971. 18., 24. facsimile: 21. Szendrei 1983 26-27. 195-197. 12. század első évtizedei. Beszorított, mert eredetileg nem szántak oda kottát. Látszólag német neumaírás, de diasztematikus szemléletű, nagyobb helyet igényelne, és jelrendszere nem sorolható be egyik ismert, tiszta típusba sem. Az írásirány sem német, mert fölfelé jobbra halad, lefelé függőleges. A függőlegesség nem mindig érvényesül, mert nincs hely. A jellemző írásirányokhoz táblázat: Corbin, S. 1977. Anhang 1. Kottafejek vannak, leolvasható kotta létrehozására törekszik. Kontakt-neumák, keverék jelrendszer. Ritka, kísérleti hangjelzés. Egy későbbi átalakítás után ez lesz az esztergomi notáció, amely német és metzi (ehhez: Hourlier 1951 + scandicus: olasz) elemekből építkezik, de azokat asszimilálja és homogén rendszerré fejleszti. Átmeneti jelenség. Ebben még vannak olyan neumák, amelyek németek, de később le lesznek cserélve, de megtörténik az írásirány váltása és egy jellegzetes neuma, a függőleges climacus bevezetése. Híd a mo-i neumaírások és az esztergomi notáció között, nem tartós, átmeneti típus.

Csillagjáték: 12. sz. első évtizedei

Virágvasárnap: 11-12. sz. fordulója és 12-13. sz. retusálások [biztosan?] Jó minőségű, német írásirány, árnyalt tollkezelés.

Olajszentelés: 11. sz. vége. Kiművelt írás, német irány. Lendületes, hosszú száakkal.

Lábmosás: 11. sz. vége, esetleg még utolsó évtizede előtt. Kiművelt, árnyalt jelkészlet, német írásirány.

Nagypéntek: 11. sz. vége.

Inventor rutili: 12. sz. eleje. Rossz állapotú, de közeli rokonai vannak biztosan mo-i kódexekben. Német irány, egyenletes, uniform. Formailag a MR 89 és az Albensis között áll, mintegy összeköti őket.

Exsultet: 12. sz. eleje. Nagybetűs, ezért elszórt jelek.

[A keresztkütszentelés is neumás nyomokban!]

Sacerdos Dei excelsi + Gloria: 12. sz. eleje: a nagypéntekihez áll közel a formavilága, de elnagyolt, szabálytalan, inkább a Csillagjáték kottaképehez hasonlítanak. A pes esetleg lehet mediterrán vagy nyugati, Hudovsky 104. szerint normandiai eredetű, de Sz. inkább véletlennek tartja.

Nehéz eldönteni, hogy ez mind különböző személy-e. A notáció viszont leírható. Az utolsó, összefoglaló részt (102-103.) szinte egy az egyben át kell venni a notációról szóló fejezetben.

KAY 2007

1243. tétel, 236. oldal. Naccionala i Sveučišna Biblioteka [most ez vagy mint Somogyinál? Interneten megnézni, a mikrofilm szerint: Nacionalna Svečičišna Biblioteka] Pontifical for Hungary (Germany?) saec. XI. ex. Észak-francia anyagot tartalmaz (Radó), Zágrábba Duuh, a város első, cseh püspöke vitte, 1094 körül. 300x230. Idézi Morint, vele a győri és a Hartwig=Arduin hipotézist, Radó 1959-et és Schneidert. [sajnos itt és Schneidernél is csak az idegen nyelvű cikkek alapján]

MORANDI 2009

Rendkívül gyenge és összefüggéstelen cikk, de hasznos adatokkal. Sajnos nem közöl forráslistát, de kértem a szerzőtől. A H változata teljesen egyedi. Kb. 30 forrást ismerünk Spanyolországtól Mo-ig, Angliától Szicíliáig. [Elküldte a listát, valójában 49 van, és a koraiak északfranciák és németek] A H a legkeletibb és egyben az egyik legkorábbi. Elnevezések: Officium stellae (leggyakoribb), Officium trium regum (Rouen), Ordo stellae (Bilsen [Hamburg fölött]), Versus ad Herodem faciendum (Madrid-Palermo), Ordo ad representandum Herodem (Fleury), Stella (Nevers). Tractus: 1. "sorok" (traktusszerű, Allelujabúcsúztató játék), 2. húzás.

Sajátosságok: Azonos nyitóformula, de háromszori ismétlés (Stella... + Ecce stella...). Ezután saját szöveg, nincsenek közös szövegek más darabokkal, kivéve ketőt: O vos scribae ... sic vaticinante (vö. Lambach XI., Freising XI., Laon XIII. [ez is állítólag német]. Ite et de puero ... praecedit nos lucida. [Laon itt a Quem non praevalent "quam Balaam ex Iudaica oriturum dixerat prosapia" sorral folytatja] Ez az egyezés csak Laonnal van meg, de későbbi franciákban és Bilsenben van meg a 3 Ecce stella (viszont a végén Et ecce vera stella) = Fleury, Montpellier, Bilsen.

Hexameterek a margón: [kottázott, tehát a királyok szerepe] A Me metuunt megvan Freising-Bilsenben (kb. azonos dallammal), de az 1. és a 3. nincs. Rokonai vannak viszont uott megvannak, Heródes kérdésére felelnek velük a királyok, az Ite et de puero előtt: Freising = Impero Chaldaeis dominans rex omnibus illis. Tharsensis

regio me rege nitet Zoroastro. Me metuunt... Bilsen: Tarsensis regio... Me metuunt... Impero... [kimarad a H-ból a kérdés, M. szerint ezért lesz a Rexből Haec, de szerintem nem, vsz. a kérdést elfelejtették; mivel a Reges Tharsis parafrázisa, de a csillag miatt kellene káldeusok, az olvashatatlan szó Chaldaee gentes lehet, az metrikailag is jó].

A másik hexameter-párhoz: itt más a dallam (melizmatikusabb) és van szövegi módosulás is. Tanúk: Montpellier, Fleury, Freising, Malmédy, Straßburg. A dallam Malmédyben hasonlít a H-hoz, a strasbourginkább a Fleuryhez, de kivasaltabb. Bilsen is közeli (s. XI.) A szöveg: Rex est causa viae reges sumus ex Arabitis [-cis?] huc venientes [metrikailag ez fölös] quaerimus hic/en regem... [a H formásabb, bizonyára bemutatkozó verzusok, nem kell eléjük kérdés, mint a franciáknál. Szerintem ezért nem is az Ite előtt lennének, hanem a Regem quem quaeritis előtt, ahol eleve van egy hiány a szövegben, hiszen Heródes már úgy beszél, mintha tudná, kik és kit keresnek. Dramaturgiailag is előbb egyenként beszélnek hárman, majd együtt].

A H különlegessége még a sok rubrika, a rendezői szövegek. Ez csak Rouenban van meg ilyen szinten (XIV. sz.). Egyedül H írja elő, hogy vigyék az ajándékaikat az oltárról, ettől az oltár szerepe erősebb, eleinte üres kézzel mennek, és hogy imago legyen a jászol [ezt már Sz. is kiemeli, mindkettő erősebb liturgikus érzékről árulkodik]. Az angyali gyermek csak két helyen van meg: Nevers s. XI. és Rouen s. XIII. Másutt gyakoribb, hogy az angyalt gyermek játssza, pl. Dániel-játék, Mária bemutatása, vö. Dunbar H. Ogden. Mediális szereplő, a zenei anyaga széles és hullámzó, vö. Morandi 2010.

Kapcsolatok: sem elődje, sem utódja nincs, nem tartozik családhoz. Vagy elveszett előzmény, vagy egyedi kompozíció. Távoli rokonság zeneileg, szövegileg és dramaturgiailag egyrészt a kortárs németekkel (Freising és Bilsen) [vigyázat, mert a lapalji szövegek nem egykorúak, és ott jön ki ez a rokonság], másrészt a későbbi normannokkal (XII-XIII. sz.), amelyeket szerinte értek erős német hatások [miért? a rubrikák és az angyal ehhez kevés]. Mindenesetre alapvető fontosságú forrás [mint a vízszentelés is].

Morandi disszertációja: *L'Officium Stellae, studio delle fonti liturgico musicali*. Padua, megvédve: 2011, megjelenik: 2013.

SOMOGYI 2011

A könyvtár jelenlegi neve: Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu [vö. Kay?]. Ismerteti a szakirodalmat, de nem tesz hozzá. Madashoz ad egy másik, vsz. azonos tartalmú cikket. [Kihagyja Morint, mint eddig én is, ezt nem szabad, K. teljesen rajta áll] Sajnos Törököt is idézi (archaikus, átmeneti, német vonatkozások), de engem is. Az egyházfegyelmi rész szerves kapcsolatáról az évkörrel nem beszél, de kiemeli, hogy

a vonatkozó szertartásokat említik a korai magyar törvények és zsinati határozatok, de lefolyásukról nem lehet tudni semmit.

A korai magyar egyházjog alapját sokáig a *Collectio Pseudo-Isidoriana*-ban látták: Erdő 1998. 122., Gerics 1995. 65-70. Erdő uo. 126. szerint a korpusz Reimsi Hincmar által továbbhamisított változata volt az alap. Mikó szerint a *Collectio Danieliana* a közvetlen forrás. Bár a CPI-nak van zsinati ordója, ez csak közvetett kapcsolatban van a H-ével, ld. Hinschius 22-24. A H nem függhet kánonjogi gyűjteménytől, mert in extenso vannak benne a felolvasandó szövegek. Hivatkozik Schneiderre (Hahn, Hannover 1996. 373-365.) Fontos, hogy az 5A ordó keveri a tartományi és az egyházmegyei zsinatot, a 9. pedig maga is tartományi. Azaz nem lehetne győri az anyag, csakis érseki eredetű (123. o.). [Ez önmagában nem bizonyíték, de fontos érv Esztergom mellett. A rubrikatáblázatokat közölni kell, bele kell venni még a Q-t, illetve a G, I és OSPPE anyagokat meg a PRG-t. A többihez elég, hogy semmivel nem egyezik pontosan, ez a mo-i behatároláshoz kell] Kálmán-kori törvények szerint évi két püspöki zsinat legyen, bíraskodási céllal (Závodszky 184.), de emlék nincs róluk, talán vizigót jellegűek (Gerics-Ladányi). Háromnapos, míg a pseudoizidori négynapos. Bíraskodás volt, az érsek és választott püspöktársai végezték (magyar példa: 1134, váradi zsinat, ld. Zsoldos 102., 192., a vonatkozó oklevél tanúsora: Bónis 1997. 22., Knauz 1874. 85-86.) [ezt a bevezető rubrika írja, amely vizigót, de attól még követhették persze]. Szentirmai 290. az 1256 és 1276 évi zsinatokat háromnaposnak tartja. A főesperes felolvas, és van olyan határozat, amely szerint rendelkezniük kell kánonjogi szövegeket tartalmazó gyűjteménnyel (breviarium canonum, ld. Závodszky 205. Bónis 1972 21. szerint ez bármi lehet, Szuromi 468. szerint a *Decretum Burchardi* vagy annak kivonata). Mindez a történeti információ nem mond ellent az ordónak. [a VP ehhez képest már más zsinatot tartalmaz, utána meg Durandus, de ez más téma, csak említendő].

Forráskérdés. Nagyon sok pusztult el, de a töredékek alapján vsz. ismerték a *Collectio Dionysio-Hadrianát* és a *Collectio Pseudo-Isidorianát* (Erdő 1989 62.) Szuromi 2002 és 2006 szerint az 1100-as esztergomi zsinaton használták Burchard *Decretumát* vagy annak vmely változatát. A kiközösítés rendjének is ez a forrása [egyébként a zsinatnak is részben, ezt vmiért nem írja]. Ezt Burchard ismertsége melletti érvnek tartja, és valóban, a visszafogadás burchardi [de pontosabb és részletesebb a saját cikkem]. A degradáció-restitúció szerinte nem illeszkedik kánonjogi szöveghagyományba [ez fontos, egyelőre én sem találok párját: az egyéni, új megoldások nem idegenek a H-től, de általában nem légyeres térben jelenik meg].

Összegzés: XI. század második vagy harmadik évtizedéből származó zsinati ordó: tényleg XI. sz-i a H. Az exkommunikáció és visszafogadás burchardi, tehát használták a XI. sz-i Mo-n. A gyakorlati jogi adatok megfelelnek a könyvnek, a könyvet használták, így informatív a korra nézve. A végén függelék mutatja be a H és Burchard szövegének egyezéseit.

Saját írások

A saját cikkeim négy kérdést járnak körül: 1. Rubrikológia, 2. Műfajttörténet, 3. Kompozícióelemzés, 4. Egyes ordók elemzése (zsinat, kiközösítés-visszafogadás, virágvasárnap).

FÖLDVÁRY 2004/2005

390: A MNStr megfogalmazásai egyeznek a korábbiakkal, a későbbiek ezeket kivonatolják. 391: Külföldön ugyanez csak erősen eltérő megfogalmazásban, utalás a disszertáció rubrikás mellékletére [itt is közlendő, amint írtam, a pécsivel kiegészítve, a referenciák közül csak az egyezések az OR/PRG alapján, illetve G és I. 392: A rubrikás hagyomány első forrása a H, azaz a H magyar, közelebbről esztergomi szöveget képvisel [kimutatni, hogy a Z rubrikái (MR 133?) távolabb állnak a H-tól, mint a Str hagyomány], és ez a szöveg legalább XI. századi keletkezésű, műfajilag az alap egy ős-pontifikále [éppen ezért nem lehetne kivonatos, hiszen reprezentatív és korszerű]. A jegyzetben ugyanott a pontifikále mellett foglalom állást műfajkérdésben, de még kivonatoltnak tartom (epitome) [Ezt revideálok majd a PRG-cikkben]. 393: A P „ante eum” maradványa a „pontifici”-t elhagyva jele a depontificizált redakciónak, és egyben annak, hogy az alap a pontificizált szöveg volt [ilyen lesz a krizmaszentelési maradványrubrika is]. Az OStr redaktora még ismerhette az őspontifikalét [vagy a gyakorlat maradt azonos]. 401: A Libellus de ordine Romano” ugyan azonos a Micrologus címével, de a H-ban Amalarius idézetének része, aki az OR-ból idéz. Mabillon OR I. 1689 = PL 78 962. [akkor még nem volt meg Andrieu, azonosítani kell, hogy ott hol van ez]. Egyezések nagycsütörtökön a PRG-vel és a PR XII-vel, a jegyzet szerint a H ezek között helyezkednék el [csak időben, amúgy nem valószínű, hogy számottevő PR XII kapcsolatok mutathatók ki benne].

FÖLDVÁRY 2008 (Liturgiamagyarázat)

89–94: A P egész koncepciójában érvényesül a Micrologus, így valóban vezérkönyv lehetett, nemcsak esetleges toldalék. A strahovi breviáriumban ugyanezt idézik, így a használata tartós és hivatalos, ez lehet a zsinati határozat tárgya. Később a hatás korlátozottabb, a Durandus-korszakban már nem kimutatható. 95: A H-ra ez nem datálható vissza. A PRG II. 82–85. mintabeszédbe illeszti a szerkesztő Amalariust [téves; az igaz, hogy a Madas-féle Martène beszéd (Magnum divinae) inkább a PRG-ből származtatható, mint Beauvais-ból, de abban Madasnak van igaza, hogy ez csak egy incipit, a H beszédje egyéni összeállítás]. A hely forrása: Hanssens II. 75–76. = OR (Andrieu) III. 290–291. [no de melyik ordó, és az miféle?] Helyesbítem a 2004/2005 hivatkozását, mert annak a 27. ordó felelne meg (Andrieu III. 353.), holott az első előfordulás a 24. ordó, és innentől öröklődik [akkor is megnézendő, hogy mi ez a 24. ordó]. A beszéd elvileg lehetett volna kompilátum már eleve [a H

jellegeből adódóan ezt egyre kevésbé hiszem, szerintem eredetileg az őspontifikáléba szánták], de ismerhették Amalariust egészen is, vö. a pannonhalmi könyvjegyzékkel, Csapodi: A legrégebb, Veszprémy: A pannonhalmi, Madas-Monok: A könyvkultúra 33–35., Nemerkenyi: Latin Classics 158–159, Török: Tipológia valahol.

FÖLDVÁRY 2008 (Disszertáció)

Főleg az advent-karácsonyt kell innen venni, meg a konkrét szövegrészleteket, mert azok nincsenek meg a cikkben. Fontos szál a kivonatosság.

201: csak az egyházi év, a többit később kéne vizsgálni [egyetlen eredmény eddig a bérmálás azonos rubrikázása, még a keresztséget lehet követni, meg talán az utolsó kenetet; a VP látványosan el fog térni]. 204: a tipikusan ismétlődő ordókra való leszűkítés (a rubrikák elemzése után) A hat főforrás mellett Jávor és Radó gyűjtése alapján lehet elhelyezni, a gyűjteménybe még Pálóczit és ÖNB 1829-et vettem föl. 205: A XIV. sz. előttiak közül G és I számít, de látványosan eltérnek. 208: A H ordóinak a párhuzama elveszhetett (MNStr töredékei ezt igazolják), vagy nem is volt párhuzam. 209: Nincs alap az összevetésre a vízszentelésnél [de], a Csillagjátéknál [a vízszentelés kicsit elnagyolt].

Ádvent: A kezdő rubrikás szakasz folytatás nélküli, és a P néha (azonos stílusrétegben) bővebb, vagyis a H kivonatolt. Ez tényleg egy előordinárius. De része a koncepciónak: Ordo, qualiter agatur kezdet van virágvasárnap is, a nyelvezet is azonos (kissé fennkölt). Általános rubrikák: Izaiás, Gloria hiánya, kazulaviseles, 92. vs. 50 (Monasztikusban TP 92 van) [az utóbbi kettőre azért ki kell térni, mert a szakirodalomnak nem evidens]. Speciális rubrikák: oltárok és szereposztás az Aspiciens alatt, doxológia elhagyása a 3. R-ban (=RStr, de dif. OAgr) [még lehetne példákat keresni], O-antifónák Luca napján (ellentétben a későbbi szokással, de azonos a bártfai breviáriummal, jegyzet az O-antifónák hazai használatáról, a hiányzó kettő nem kottás [Albensis? Általában is a zsolozsmáról szóló részeket az Albensissel és az érett esztergomi hagyománnyal kell összenézni]).

Karácsony: Általános: Alleluja nincs a vigílián, matutínium olvasmányanyaga. Speciális: 3 szekvencia más sorrendben, felezett vecsernyék és sajátos karvezetők [ez megvan másutt, utánanézni], I. vesperás után Completi sunt [zsolozsmát külön kellene tárgyalni], fratres, éjféli mise a genealógia előtt, Verbum caro verusai. Cetera, ut ordo dat (mintha itt fogyna el a türelme, rövidít [a rövidítés külön téma, nem függ össze a szerkezettel]). A szerkesztői folyamat nyoma pl. a sötét zsolozsma háromszori leírása, az Amalarius-részlet kétszeri szerepeltetése, a magnum divinae incipit fölvétele [és a P többletei]. Összegezve: általános adatok, a későbbiektől eltérő adatok, esztergomi adatok.

Csak a H-ban szerepel minden forrás, ez műfajilag is jellemző [jó lenne látni a RISM processzionále kötetét: úgy tűnik, francia-aquitán területen volt egy processzionále-szerű gyűjtőkönyv, amely analóg a germán pontifikáléval].

Gyertyaszentelő: P deponificizáló hajlama: pontifex helyett sacerdos, cantor helyett passzív állítmány. A P kivonatosítja az őst, de néhol, főleg a mise előtt bővebb [a Q összevetése a P-vel hasznos lenne, egyáltalán, a P nagy hiánya a referenciakötetnek, a levita, pulsatis signis a pontifikális stílusból jöhet]. A misszálékban csak 1-1 (de különböző) mondat marad meg. Két ok: 1. más hordozóba került a szertartás (miskönyv, agenda, processzionále-kapituláre, az ordináriusból is kimarad). 2. Reform: a korábbi változat szerint a gyertyákat a főtemplomban áldják meg, majd kimennek a stációra, tűzáldás, meggyújtás. [Virágvasárnaphoz az utóbbi áll közelebb]. A lapszéli rubrika eleje a MStr szerinti [még nézendők a zágrábiak is, mert a lapszél már biztosan zágrábi. S és Z lehettek kapcsolatban később is]. A P-ben ugyanez még sértetlen. [Józsa dolgozatát ehhez látni kéne]

Hamvazószerda: A hamvazás érdektelen, a P és a MStr között van kapcsolat [Q?], de ez kevés. A kivetés rendje azonos a H-ban és a MNStr-ben, a különbségek stilárisak, a H az emelkedettebb. OAgr ezt nem tartalmazza.

Virágvasárnap: H és P között jelentős liturgikus különbség, de azonos rubrikák. [A P lehet archaikusabb, a normann nyitás, a germánosabb fölösleg, Mc evangélium alapján, tehát nemcsak bővebb, de kezdetlegesebb is a H-nál]. A Surgite s-i P szerint rezponzórium [zeneileg tényleg az, bár processziós antifónaként használatos], de utána hac decantata áll. Újabb jele az ősforrásnak. Fratres, más terminusok a P mögött egy monasztikus forrást sejtetnek, [de Reichenau egyébként is fölmerül, meg persze ott a Micrologus].

Sötét zsolozsmák: mindenütt egyező rubrikák, de az összevonás nyomai. Pleniter verzikulusének és ellentétei. Ps 54 vs. 63 problémája: a 63 a PRG, az 54 a római. Mo-n a 63 és a kommentárja a hagyomány, de mit keres ott az 54. szám? [német zsolozsmák megnézése]

Vezeklők visszafogadása: [variabilis rítus, megnézendő]: H párhuzamos a MNStr Dankó-Czagány töredékével, ugyanitt jön a krizmaszentelés standard kezdőrubrikája. Két mondat = OAgr!

Olajszentelés: csak a H-ban, de az eleje megvolt a MNStr-ben [amúgy a legPRGsebb]. Érdekes lenne látni a rövidítéseket, átszerkesztéseket. [Máshol van-e krizmamise Esztergomból? Két ordinárius?] Szövegvariánsok szintjén az esztergomiak közelebb állnak a H-hoz, mint a P. P-ben Intra quorum mint fölösleges rubrika: krizmamisés alappéldány.

Nagypéntek: Itt is a P szövege a teljesebb a H-hoz képest, drámai (kendő az oltáron) és magyarázó (sarutlan oltárszolgálat, bor megszentelése). Szövegkritikai fejtegetések [nem hiszem, hogy jogosak, ehhez mindent kéne látni]. Két ág a nagyszombati processziónál: az újabb rubrika OR-PRG alapú, és ez van a Z 1511-ben is, nem a H-féle [azaz nem a H az őse Zágrábnak]. 225: jegyzet a szerkezetkérdésről. [Ezt a problémát, ti. a szöveghagyományozását külön kéne tárgyalni a rubrikás fejezeten belül]. 226: ordók elaprózódás a kiírt szövegek miatt, hordozóváltás (pontifikále, processzióale (agenda), rituále [egy ideig germánoknál az utóbbi kettő még ugyanaz] A MNStr és a P még pontifikáléból merít, a későbbiek már tiszta műfajú könyvekből. A P rendszerint bővebb (pl. húsvétkor is), de két fontos szöveghely van: 1. ante eum (ld. a Ligatisban), 2. sicut in libro [sacramentorum] continetur (nagypénteki könyörgések). P kihagyja a sacramentorum szót, de nem hagyja ki az utalást, pedig fölösleges. A mintapéldány ismét a H szövegét hozta. Ez egyben jelzi, hogy az alapkönyv nem lehetett szakramentárium. A rubrika forrása a PRG II. 87. A két forrás közül a K incipitet ad rubrika nélkül, a C rubrikát és kiírt szöveget. Ez utóbbi = Monte Cassino 451. Nem valószínű a közvetlen kapcsolat, ott a könyörgés a rubrika előtt áll.

Nagyszombatot, húsvétvasárnapot nem elemzem, pedig kéne, a keresztelés és a körmenet különösen izgalmas.

Az alapszöveg: kora a H-nál régebbi, bővebb és archaikusabb megfelelője áll a P mögött, és a P is elszármazott Esztergomból. [Vízszentelés gellerti stílusa, vö. Dobszay István-kori elméletével]. Mivel külföldről sem a liturgikus tartalom, sem a szövegezés nem dokumentált, a XI. sz. elejénél nem későbbi.

Gazdája: inkább Esztergom, mint Zágráb. A zágrábi rubrikák tovolabbiak, és ahol egyeznek esztergommal, ott pont a H-val nem. 230: elmélkedem a titulus és a Chartvirgus kérdéséről, illetve a topográfjáról. (A templomot Adalbert halála előtt kezdték építeni, a titulus első emléke az EB. Első okleveles említés 1156, innentől az Adalbert-titulus egyértelmű. K. szerint csak Széchy idejében lesz BMV a titulus, de akkor minek hívták volna Adalbert előtt?) [Fontosabb, hogy ez csak egyetlen hely, maradvány is lehet, és hogy az István-stáció egyértelműbb Esztergomban. A Péternek utána kell nézni, hogy nem a Szt. Péter-bazilika-e.] A városfalak közelsége nem perdöntő. A püspöknév beírása nem volt része a koncepciónak (ld. ille a többi helyen). A püspökökről Gams 380. ír, a Kálmán-féle hartvik túl késői, Arduin 1097-1110-ig volt győri püspök, más püspökök nem is emlékeztetnek rá. [Vsz. Varjúnak lesz igaza: egy külföldi forráspéldányban szerepelt a Chartvirgus, véletlenül bemásolták, majd megpróbálták eltüntetni. Hülyeség, amit írtam, K-nak igaza van, hogy ki akarták szedni. Kérdés, hogy akkor legyen-e egyáltalán a címben benne a Chartvirgus? Exsultet felix culpája és gloriosissimója megnézendő máshol. Azok a német helyek, ahol volt Hartvik nevű püspök a XI. században, különösen megvizsgálandók liturgikusan.] A zágrábi források (G és az újabbak is) távol esnek a

rubrikahagyománytól. [A metropolita említései is fontosak.] Az istván-titulust komolyan kell venni, mert ezt cseréli a P Margitra. Kialakulatlanabb, de egységesebb állapot: H+P (Szendrei 351–357.) A G rubrikáit még érdemes lenne elemezni, egyelőre nincs rokonuk, de régies nyelvezetűek. Z 1511 szóhasználata idegen Esztergomtól (officians/presbyter, facula, to[b]alia) de közös alapok, átfogalmazások [MR 133 is ez lenne?] PR XII párhuzamok is vannak. A pálos rubrikák is mások, bár önmagukon belül konzisztensek, pedig a pálos úzus archaikus.

Szerkezet, tartalom, önmegjelölés: szerkönyv, temporále és szanktorále együtt [ez nem érv], ádventi kezdés (PRG-hez képest érdekes), nem évkörhöz tartozó elemek előtte, közben és utána is (a szakramentáriumokban ez mindig függelékes), [a bérmálás = MR 89 kiegészíti ezt a hagyományt], az ordók nyelvezete stilizált, szerepelnek benne közhelyek is, a fejezetek ordo címet viselnek, vannak processziók.

Műfaj: korai pontifikále, még hozzá nem az archaikus ordófűzér, hanem a PRG típusából. Szervezőelve az egyházi év, vsz. többkötetes. Kutatástörténet [ez jobban megvan a 2. MKSz cikkemben és a PRG-cikkben. Ez a könyvtípus már rendezett, de még minden, ami nem mise-zsolozsma. Egyénítésre alkalmasabb, mint a szakramentárium. Ordinárius még nincs, így az ordók fő hordozója is ez. A bővítések, szertelenségek innen érthetők. A szakramentárium és az antifonále kiegészítője (ezek következetesen nem szerepelnek benne). Az évkörbe illeszti a rituálét, processziók még hiánytalanul megvannak benne [francia processzionále mint párhuzam]. vannak hasonló közép-európai ordóhagyományok, amint a lengyeleknél láttam. Ezek általában mintha jobban kötődnének a germán mintákhoz. Egymástól is jobban eltérnek, de lengyelországban még a XV. században sem a Durandus-típus uralkodik. [A VP eszerint már egy korai római lenne, ami nem végig igazolható. Annyi mindenesetre biztos, hogy extra és nem következetes.] [Meg kéne nézni, hogy a PRG a kiadott formájában hogy viszonyul az egyes hordozóihoz, amelyek kevésbé teljesek. Hány kétkötetes van, hol mi hiányzik.] benedikcionále is volt benne, és mivel nincs dedikáció és papirend, egy MR 89-szerű másik kötetel kell számolni. [A kapcsolat megvan, de nem közvetlen, az írás és a bérmálás ismétlődése miatt.] A PRG egy nagy alap, amelyből merítenek, de nem hivatalos és nem is teljes. Rasmussen 23. A közvetlen kapcsolat fönnáll, de kisebb mértékű, mint másutt [pl. a bajoroknál]. A VP rokon az EB-vel [nem az, nem vonható be hiányzó láncszemként, de az EB valószínűleg hiteles tanú]. [Ha a bajorok a rubrikák és a virágvasárnap mellett másban is PRG-követők, pl. 5 olvasmányban (Andi írja Passau-Salzburgot!), az fontos érv.] A PStr nem archaikus, hanem up to date, friss kompozíciók, merész újdonságok, halmozás, korszerű szerkezet, XII. századi PR-t megelőlegezi [miben?].

Kivonatosság: Epitome [ez igaz, de nem olyan hangsúlyos, mint gondoltam, semmiképpen sem címesíthető]. Kb. a XIV. századig élhetett eredeti formájában, utána már a misszáléba szívódott föl. lehetne másként a lengyel párhuzamok alapján, de mo-n átvesszik Durandust, így nincs helye saját pontifikálának.

DOBSZAY 2009 ellenvetései

---

1. Kontrollforrások, pl. Passau, Regensburg, Prága? [a liturgikus rend strikingly different, Prága rubrikáit már néztem, a másik kettőt még megnézem, de nem esélyesek Salzburg után] 2. Liturgikus eltérések a H és Esztergom között? [főleg a zsolozsmában vannak, Albensis-H megnézendő, de a processziós anyag jobban egyezik, mint a biztosan magyar G és I esetén] 3. Miért van név a püspöknél, ki volt Chartvirgus? [tévesztés, vsz. német mintából került be, a magyar Hartvik nem lehetett] 4. Patrocínium-problémák? [István jellemzőbb Esztergomra, a BMV titulus nem zárható ki, lehet eredetibb is, mert a templomot még Adalbert életében kezdték építeni, egyetlen helyen szerepel, nem biztos, hogy a főtemplom, mert azt nem neveznék meg, lehet kisebb templom, oltár, stáció, vö. Ostr] 5. Kevert könyvtípus vagy processzionále? [a kevert processzionále nyugaton az, ami a kevert pontifikále keleten, így hívják, de a lényege, hogy a misén és zsolozsmán kívüli pontifikális, rituális és processzionális anyag együtt, gazdagon rubrikálva és az évkörbe illesztve] 6. Az esztergomi úzus megszilárdulása? (István-kor, XII. sz. második fele, XIV. sz. eleje) [félreértés, én is úgy gondolom, hogy istván-kori, sőt, amit írtam, az a megszilárdulás két utólagos fázisa] 7. O-antifónák mindenütt többen vannak hétnél, tömbben, nem napokhoz rendelve [nem gondoltam naphoz rendelni, a kezdés a kérdés, de mindkettőnek utánanézek] 8. Genealógia az éjféli mise után: tipikusan német rend (Janota) [ez összetettebb, ld. Chartres és Bamberg esetét a Morin-cikknél, utána kell nézni] 9. A Verbum caro két verzusa sok helyen van meg együtt, nem tipikus. [Lehet, én csak a magyarokból indultam ki, de megnézem] 10. A BNStr énekanyaga nem hibás. [jogos] 11. A temporále-szanktorále keverés a processzionálék általános vonása. [jogos, túldimenzionáltam az Ostr hatására] 12. P kalendáriumának hæc vs. hic problémája. [igazam van, ez kalendáriumi bejegyzés] 13. Az ádventi kezdés nem komoly érv ebben a korban. [de a PRG-hez képest az]

FÖLDVÁRY 2010 (Ismeretlen ordótöredékek)

Az előbbieket tézisszerű összefoglalása, erre lehetne alapozni a rubrikákról szóló fejezetet, de több konkrétummal kiegészítve, az MR 133-at és a Q-t is bedolgozva.

FÖLDVÁRY 2010 (Középkori pontifikálék)

A kutatástörténet és a célkitűzések összefoglalása. Ha akarok a nemzetközi kutatástörténetről írni, ennek alapján lehetne. A levezetés az elején a liturgiától a pontifikálékig elég szép, de kész ténynek kezeli azt, amit a műfajról szóló fejezetben kellene megírni. A fő kérdés, hogy deduktív vagy epikus legyen a kezdés. Fontos viszont az úzus fogalmának tisztázása, és így az, hogy a genealógiai megközelítés nem tartható, azaz nemcsak a Pontificale Romanum története a pontifikále története. Vsz. kell majd egy "úzus"-fejezet.

FÖLDVÁRY 2012 (PRG)

Az első rész a szerkezeti és műfajtörténeti tanulságok összefoglalása, egy az egyben átvihető a műfaj kérdéséről szóló fejezetbe. Fő tanulsága a korai pontifikále (azaz gyűjteményes extráskönyv) jellemzése: 1. Ordo című fejezetek, 2. Anyagválogatásuk a misén és a zsolozsmán kívüli plusz, 3. Szerkezetük változatos, sok rubrika, készletszerű halmozás. Ez lenne a korai pontifikále (a pontifikále szó nem eredeti, lehetne másképp is hívni). A hagyományos ordó-primitív pontifikále-PRG-PR-Durandus sorozathoz képest a PRG jelentette volna a műfaj születését, a Durandus meg a végét. Szerintem inkább egy konvergens-divergens folyamat zajlik: a független ordók egyre bővebb gyűjteményesítése, majd a hatalmas gyűjtemény racionalizálása pontifikále, rituále, és részben processzionále irányába. A H ezen belül vagy primitív ordófűzér, vagy a PRG-t ismerő egyéni szerkesztmény. A nehézségez az egyházi év jelenti, de a közölt szertartások specialitása az, hogy speciálisak, analógjuk az 50. OR. Ez tehát (a processziókat is beleértve) nem érv a pontifikále ellen. A fejezetek sorrendje ugyanakkor nem tűnik véletlenszerűnek, sőt megfelel a PRG második kötetének. Az elsőben kellene, hogy legyen az egyházirend és a templomszentelés, esetleg még a consecratio virginum, királykoronázás [ezek a VP-ben megvannak ugyan, de kérdés, hogy nem háromkötetes lenne-e az ős; a VP nem illeszthető be könnyen ebbe a hagyományba a kereszteléssel az elején]. Tehát ha odaképzelnék elé egy vagy két kötetet, akkor ez egy rendezett [bár kissé meghúzott] ordósorozat, amely a PRG szerkezetéhez alkalmazkodik [azért érdemes lenne megnézni még néhány pontifikále szerkezetét összehasonlításképp].

A második rész az eredetibb a disszertációhoz képest. Tulajdonképpen eddig foglalkoztam a rubrika-témával, és itt van az előszele a kompozícióelemzés gondolatkörének, amely azóta foglalkoztat. Érdekes visszaolvasni. Ez jöhetne az úzus-fejezetbe. Elemzési szempontok a pontifikális szertartásokhoz. Szövegek: 1. Rubrikák, 2. Szövegek variánsai (megfogalmazás, tagolás, műfaji besorolás = tételkészlet). Liturgikus tartalom: 3. Cselekményi mozzanatok, 4. Szövegek válogatása és összerendezése (kompozíció).

Rubrikák: a disszertáció és a 2010-es cikk összefoglalása. Ahol van függés, ott a szálak a PRG-hez vezetnek. Külföldi forrásoknál egyértelmű a PRG közvetítése, archaikumoknál szintén [ezt azóta másképp látom, szerintem PRG-alapú, de közvetett német hagyományok (esetleg szászok vagy határőrvidék) voltak a közvetlen forrás]. Másutt a határőrvidéken nagyobb a PRG-től való függés rubrikailag.

Tételkészlet: kevésbé közvetlen függés, sok a PRG-től különböző választás, hangsúly. műfaji asszignáció, erősek a szövegvariánsok. Ez a közös római örökség miatt lenne [nem, inkább a PRG utáni germán különutak]. A H-ban szerepelnek olyan énekek is,

amelyek a PRG-ben nem, ráadásul a maguk korában régiesek vagy modernek, tehát önálló tájékozódás és szerkesztői munka áll mögötte.

Dróména: a pontifikále legstabilabb összetartó elve. Itt erre tapadnak a legomena. Ezek szilárd kapcsolatot jelentenek a H és a PRG között, de nem szignifikáns, mert más latin liturgiák is ilyenek [nem egészen, a virágvasárnapnál látottak alapján vannak jellemző hangsúly- és sorrendkülönbségek].

Kompozíció: végeredményben ez jellemző az úzusra. Kétismeretlenes, mert a szerkezet is mozog, nem lehet adottnak tekinteni az ordók szerves összetartozását [VP-ben nem, de H-ban az egyházi év vélhetően összefügg, és talán a többi is, pl. a montecassinói szál a zsinatnál, nagyszombaton és szent keresztot is megjelenik].

Összegzés: 1. Közel állnak: pl. bűnbánat, kiközösítés. 2. A PRG-vel szinte azonos szöveggészletet strukturál eltérő módon: pl. vezeklők visszafogadása. 3. Teljesen hiányoznak: pl. ádvent-vízkereszt, degradáció-restitúció. A PRG hagyományán belül új anyag, inkább újító, mint archaikus. Szerkezetileg sem archaikus, a liturgikus tartalom megerősíti a szerkezeti sejtést. A különbségek fölértékelik a magyar forrásokkal való azonosságot. A PRG és a H között számos közvetítő fokozat hiányzik, míg a H és a későbbi magyarok közt nem. Önálló szerkesztői műhely, amely a PRG műfaji keretét és készletét használta, de újító igénnyel.

Sajátosságok: Filológiai hibák, ismétlések a nagycsütörtöki beszédnél, otthagytott incipit, bűnbánati rítusok kettőzése: szerkesztőmunka nyomai. [Azonosítható források, pl. Itália, nyugat?] Ádventi kezdés, a téli szakasz bővítése. Ízlés: nagyobb kompozíciós hajlam, arányok, rubrikák, énekes és euchológiai anyag keverése, készletszerűséggel való szakítás. Pl. vezeklők visszafogadása, virágvasárnap. Humánium: mágikus rítusok háttérbe szorulása, zsinaton belül közbenjárás, letétel záróformulája, restitúciók, kiátkozási óvintézkedések, bűnbánati rítusok kímélete [Radbertus beszéd szöveg módosítása, ld. még Morin utalását Odilo szellemére, akivel Szt. István levelezett].

FÖLDVÁRY 2012 (Kiközösítés)

Ez a cikk egyben mehet a vonatkozó fejezetbe, ezért ki sem jegyzetelem.

FÖLDVÁRY 2012 (Zsinat)

Ez úgyszintén.